

RÉGÉSZETI ADATOK AZ ÁRPÁD-KOR KERÁMIAMŰVESSÉGÉHEZ: SZÉKKUTAS, SÓS-HALMI-DŰLŐ

SZIGETI JUDIT* – CSÁNYI VIKTOR** – RÓZSA ZOLTÁN***

Tanulmányunkban egy 2014–15 folyamán, Székkutason (Csongrád megye) feltárt Árpád-kori településrészlet házaiból előkerült kerámiaanyag feldolgozásának eredményeit mutatjuk be, adalékkal szolgálva a 12. századi kerámiakutatás adataihoz.

Kulcsszavak: Székkutas, Árpád-kor, település, kerámia, vörös engób, bordásnyakú edény, tál, Balkán

Presented here are the results of the assessment of the pottery finds from the houses of an Árpadian Age settlement, a section of which was uncovered at Székkutas (County Csongrád) in 2014–2015, which can contribute to studies on 12th-century pottery.

Keywords: Székkutas, Árpadian Age, settlement, pottery, red slip, vessel with ribbed neck, bowl, Balkans

Bevezetés

A 47. számú főút 11,5 tonnás burkolatmegerősítése és párhuzamos kerékpárút építése a Kakasszék és Hódmezővásárhely közötti szakaszon beruházáshoz kapcsolódóan a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum (TJM) 2014-ben próbafeltárást, 2014-ben és 2015-ben megelőző feltárást végzett a Székkutas, Sós-halmi-dűlő (33720) lelőhelyen (1. kép).¹ A korábban csak

terepbejárásokból ismert régészeti lelőhelyen középkori és római kori emlékek találhatóak.

A próbafeltárást és a megelőző feltárást során összesen 4480 m²-t humuszoltak le és 121 jelenséget (87 objektumot) tártunk fel, melyek közül 34 települési objektum keltezhető az Árpád-korra. Közülük 6 földbe mélyített épület, 14 árok és 14 gödör. Tanulmányunkban az Árpád-korra keltezett, földbe mélyített épületekből előkerült kerámiaanyagra helyezük a hangsúlyt; az árkok és gödrök leletanyagával jelenleg nem foglalkozunk, miként – a feltárást jellegéből adódóan – a településszerkezettel sem áll módunkban.

☞ Kézirat beérkezett: 2020. május 23. Kézirat befogadva: 2020. június 9.

* Szigeti Judit: Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nzrt., 1113 Budapest, Daróczi út 3.; e-mail: szigeti.judit@varkapitanysag.hu

** Csányi Viktor: Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 6800 Hódmezővásárhely, Dr. Rapcsák András út 16–18.; e-mail: csanyi.viktor@tjm.hu

*** Rózsa Zoltán: Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nzrt., 1113 Budapest, Daróczi út 3.; e-mail: rozsa.zoltan@varkapitanysag.hu

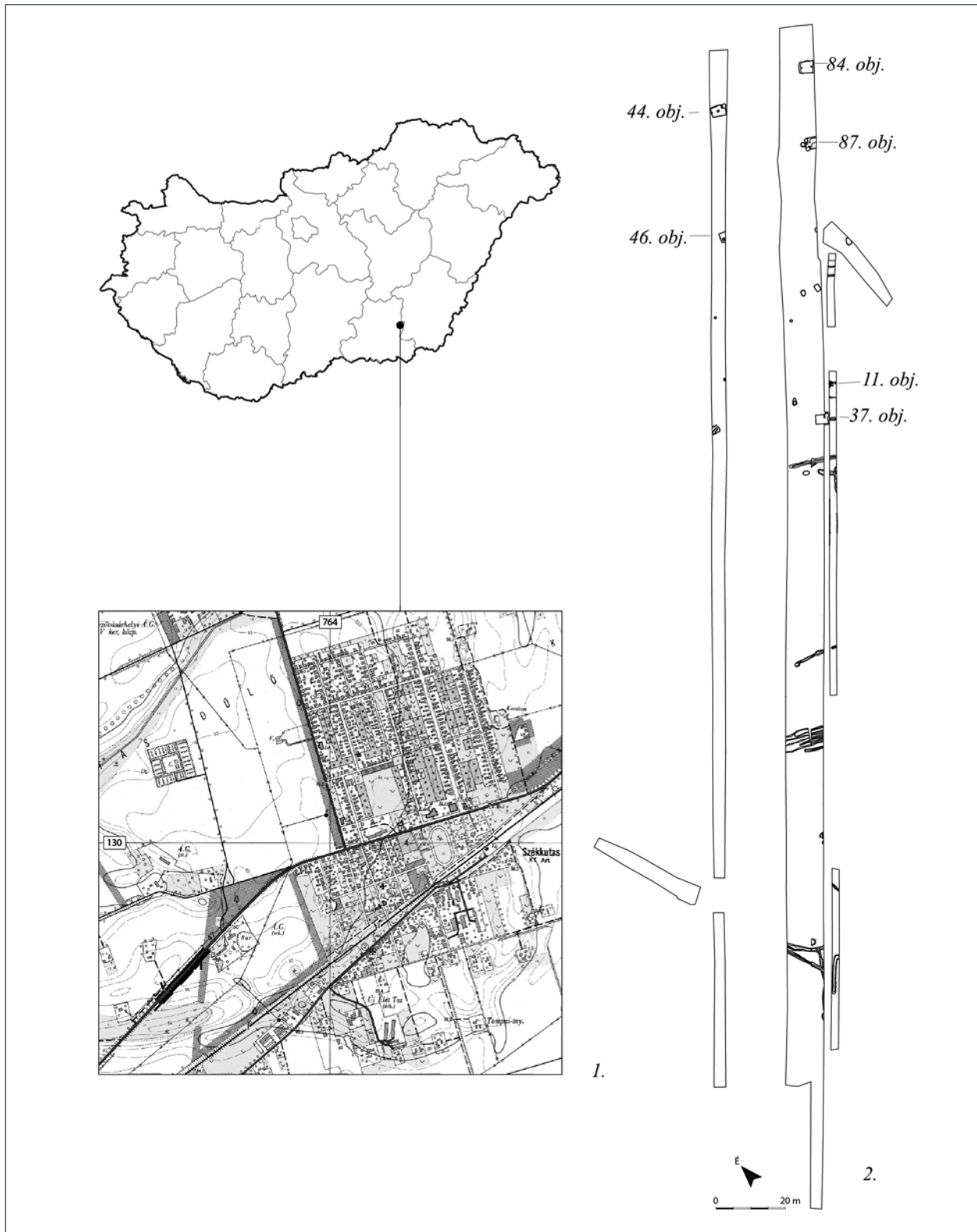
¹ Jelentés a 47. sz. főút 11,5 t-s burkolatmegerősítése a 173+780–195+880 km szelvények között beruházáshoz kapcsolódó ERD keretében végzett próbafeltárásról, Székkutas, Sós-halmi dűlő lelőhelyen. TJM Rég.Ad.: 509–2014; A 47. számú főút 11,5 t-s burkolatmegerősítése a 173+780–195+880 km szelvények között beruházáshoz kapcsolódóan Székkutas, Sós-halmi-dűlő lelőhelyen ERD keretében végzett próbafeltárási feltárási dokumentációja. TJM Rég.Ad.: 543–2015; Jelentés

Az objektumok leírása

11. objektum

A próbafeltárást 2. szelvényének északkeleti végében (1. kép), a homokos altalajban egy szürkésbarna, agyagos, homokos, kevert betöltésű, földbe mélyített épület faltjának részletét dokumen-

(szakmai beszámoló) a 47. számú főút 11,5 t-s burkolatmegerősítése és párhuzamos kerékpárút építése a 173+780–195+880 km szelvények közötti szakasz beruházáshoz kapcsolódóan Székkutas, Sós-halmi-dűlő lelőhelyen végzett megelőző feltárásról. TJM Rég.Ad.: 545–2015; A Székkutas, Sós-halmi-dűlő lelőhelyen végzett megelőző feltárási dokumentációja (47. sz. főút 11,5 t-s burkolatmegerősítése). TJM Rég.Ad.: 666–2017.

1. kép. 1: A lelőhely és földrajzi elhelyezkedése; 2: A próba és a megelőző feltárás helyszínrajza

Fig. 1. 1: Location of the site; 2: Plan of the test and the salvage excavation

táltuk. Az északkelet–délnyugati hossz tengelyű épület oldalai közel függőlegesek voltak, az alján körülbelül 1–2 cm vastag, fekete, lesározott padlót figyeltünk meg, amit nem mindenhol tapasztaltak egyenletesen keményre.

Az épület északi sarkában egy kör alaprajzú kemencét (SNR 16) bontottunk ki, melynek sütőfelülete körülbelül 30 cm-rel helyezkedett el magasabban a padló szintjétől. Sütőfelülete alá helyenként edénytöredékeket tapasztottak. A kemence palástjából mindössze az északkeleti oldalon egy 5 cm magas rész maradt meg. Szájnyílása délkeleti irányban volt, itt átégett omladék is előkerült. A kemencétől az épület padlójáig ívelő, meneteles „falat” figyeltünk meg.

A kemence előterében, a padló elbontását követően a 17-es SNR számú oszlophelyet dokumentáltuk. A kör alaprajzú, 20 cm mély oszlophely az épület középvonalában, az északkeleti faltól körülbelül 20 cm-re helyezkedett el.

Az épület nagyobb része a délkeleti szelvényfal alá húzódott, kisebb része a szelvényen kívül, északnyugati irányban található. Az épület betöltése a felső részén sötétbarna, agyagfoltos humusz, alatta barna, homokos, humuszos, kevert volt. H.: 496 cm, sz.: 202 cm, m.: 5–66 cm (2. kép).²

SNR 16: A vizsgálható leletanyag nem kellően reprezentatív, mert a ház és annak kemencéje csak félig lett feltárva. Ami rendelkezésünkre áll, abból az alábbi jellemzést tudtuk elvégezni. A kerámatöredékek többsége fazekak darabjai, melyek közül néhány összeillő. Ebből sejthető, hogy a kemence készítésekor egész vagy sérült edényeket törhettek össze sütőfelület alapozására. Az egyik fazék válltöredéken éles körömbenyomkodás látható, mely az egyetlen díszítőforma a ház anyagában. A fazekak pereme kihajló, lekerekített, alig profilált, sekély „fedőhoronnyal”, felületükön engób, vagy megkopott vörös festés nyoma még kivehető. Anyaguk szemcsés homokkal soványított, átmetszetük szendvics szerkezetűre, 2–3 rétegben átégett. Az egyetlen bogrács peremtöredéke kifelé megvastagodó, szögletesre alakított P formát mutat.

SNR 11: A ház betöltéséből bográcsok, fazekak, tál, orsógomb, és egy gyűrű kerültek napvilágra (3. kép 1–7). A bográcsok mindegyikének pereme kifelé megvastagodó, lekerekített, alig kiugró P formát mutat (3. kép 6–7). Palástjuk igen rövid (peremtől 9,5 cm a hastörés), éles megtöréssel formált. A peremen, annak belső felső részén, illetve a teljes bogrács belső felületén vörös

festés, engób látható. Egyetlen töredéken a kifelé megvastagodó perem alatt mély és 3–4 mm széles behúzott horony látható. A bográcsokon a fül befelé kialakított, igen erőteljesen kiugró, a lyukak kerek formájúak, lefelé keskenyedők, viszonylag kicsik (d.: 1,3 cm), egymástól távolabb (6 cm) vannak (3. kép 6).

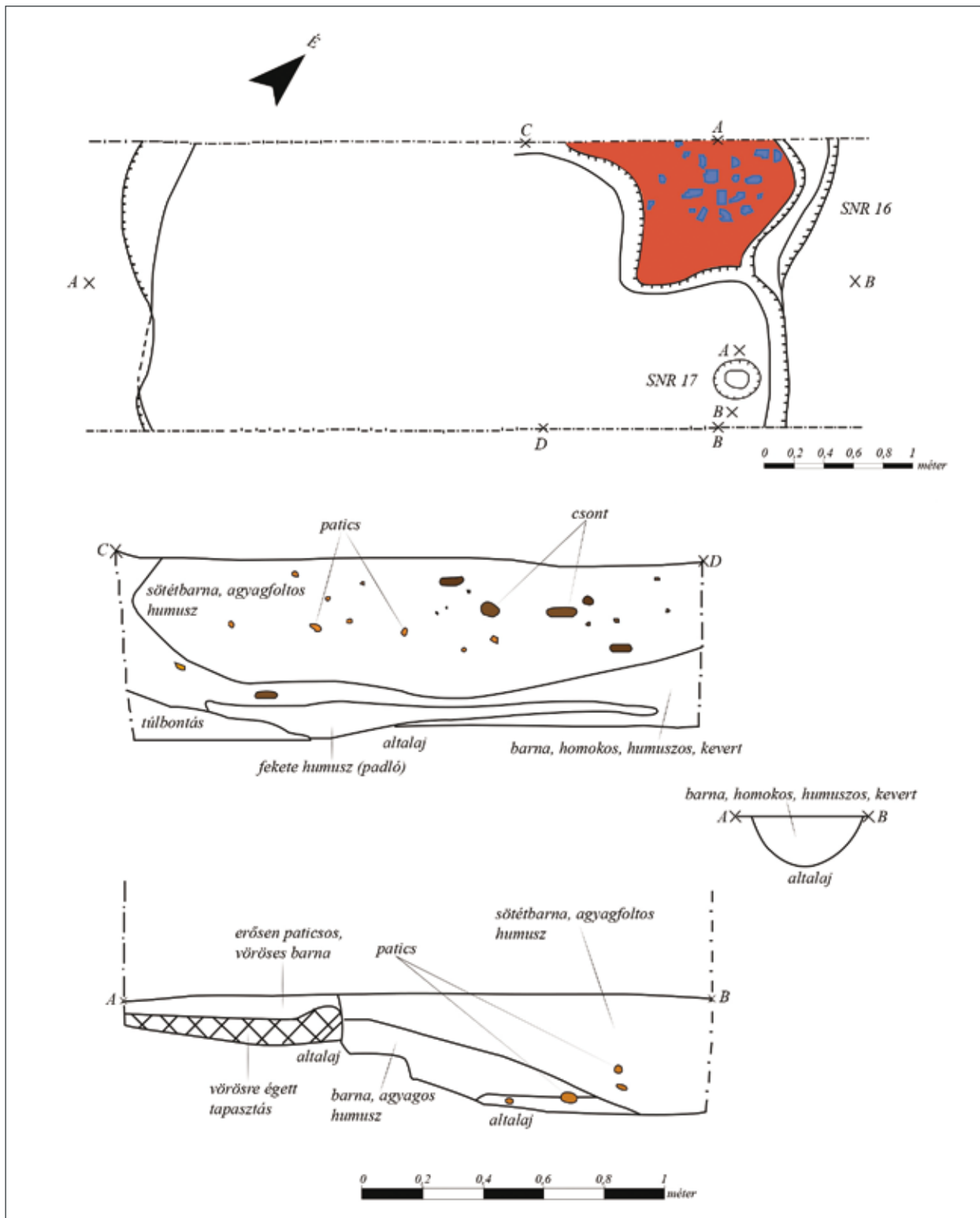
A fazekak erőteljesen kihajló, lekerekített, enyhén profilált formával készültek. Két típus ettől eltérő alakú, az egyiknek vízszintesen kihajló pereme van, erőteljes „fedőhoronnyal” készült, finomabb homokos soványítással és vörös festéssel díszített. Ugyanilyen formával, de szemcsésebb homokos soványítással formált egy másik fazék peremtöredéke, melynek színe élénk narancssárga, törésfelületében galambszürke. Ez a töredék is festett, ami egy, a belső felületén látható vízszintes sötétebb vonallal mutatkozik. Még egy peremtöredéket kiemelnénk, melynek vastag fala, erőteljesen, hosszan és szinte vízszintesen kihajló formája van, de „fedőhorony” nélkül, és vastag festésnyomokkal, mely talán inkább valamilyen barna színűre kiégett engób réteg lehet (3. kép 5). Végül egy fekete színű peremtöredék érdemes alaposabb elemzésre, ennek röviden, de szinte vízszintesen kihajló pereme, és erőteljesen beugró rövid nyaka szokatlan. A váll a behúzott nyak miatt kiugró. A peremen sekély „fedőhorony” látható. Minden fazéktöredék díszítetlen, díszüket csupán a több darabnál látható vörös festés adhatta. Egy egész fazekat is sikerült összeállítani a töredékekből. Jellemzője a kissé lekerekített, de szögletes hatást mutató peremforma, ami enyhén kihajló (3. kép 3).

Az anyagban találunk egy táltöredéket is (3. kép 4). A tál pereme meredek, rövid, enyhén behúzott, lekerekített, oldala nagyon rövid (m.: 6,5 cm), kézikorongolt, de utólag kézzel eldolgozott. Anyaga szemcsés homokkal soványított. A fenékrész annak közepe felé annyira elvékonyodik, hogy az oldalnál mérhető 9 mm a belsejében már csak 3 mm.

Egy különös palack kicsiny peremtöredékét kell még megemlítenünk, melynek felületén égett mázszerű réteg van.

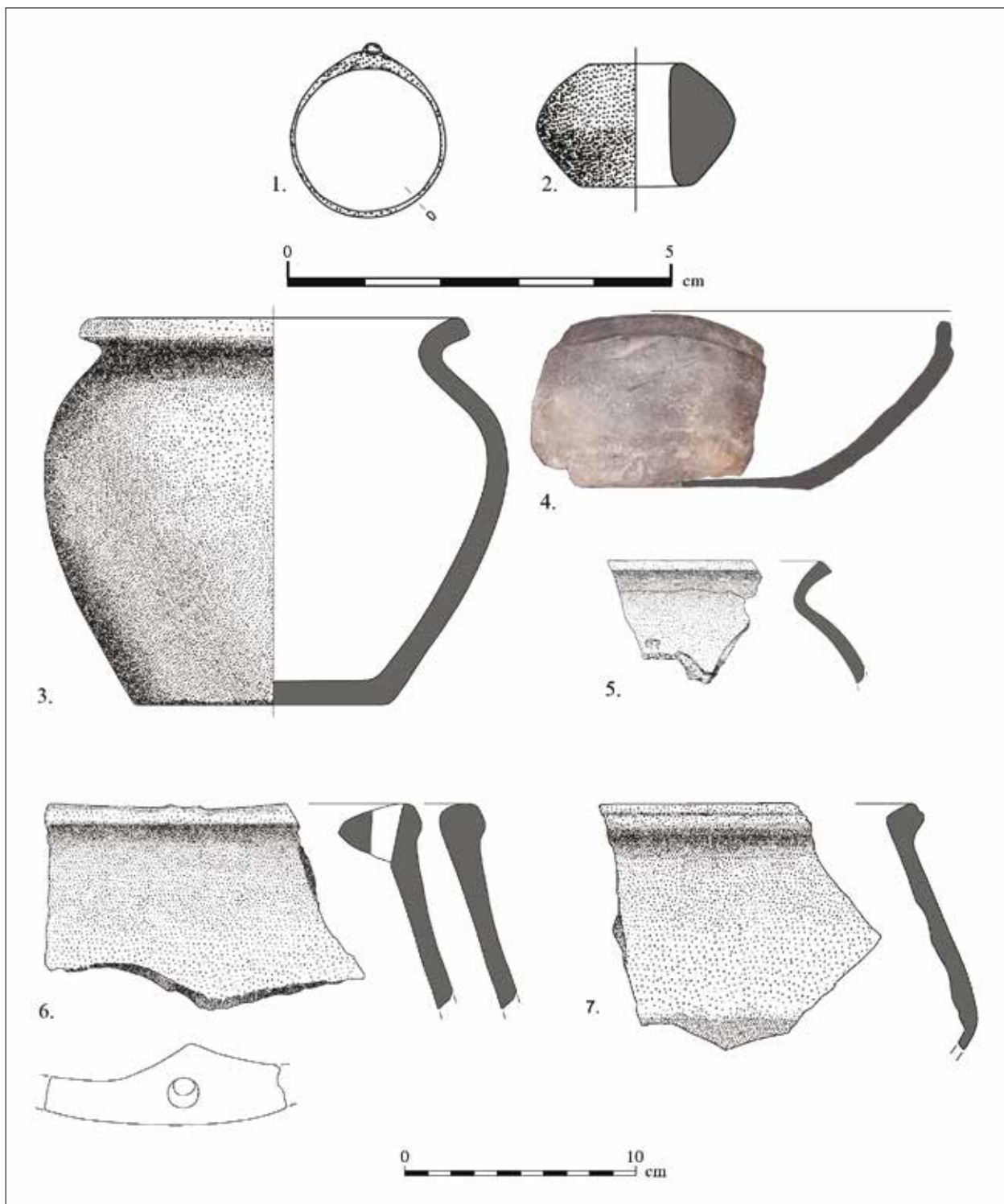
A sütőfelület alatt és a ház betöltéséből előkerült kerámiaanyag közös és eltérő jellemzői: a sütőfelület alatt zömében fazekak töredékei kerültek elő, egyiken körömbenyomkodás látható. Egy különleges bográcsperem említhető, és nem jellemző a festett kerámiák túlsúlya. Ellentétben a ház betöltéséből való anyaggal, ahol a festés általánosnak mondható, mind a bográcsokon, mind a fazekakon. Változatos, de mégis egy sémára készült fazék peremformákat láthatunk, melyek közös jellemzője a majd vízszintesre

² TJM Ltsz.: 2014.18.19–72. SNR 16: kemence sütőfelülete (2014.18.61–72), SNR 11: ház betöltése (2014.18.19–71), SNR 17: cölöplyuk.

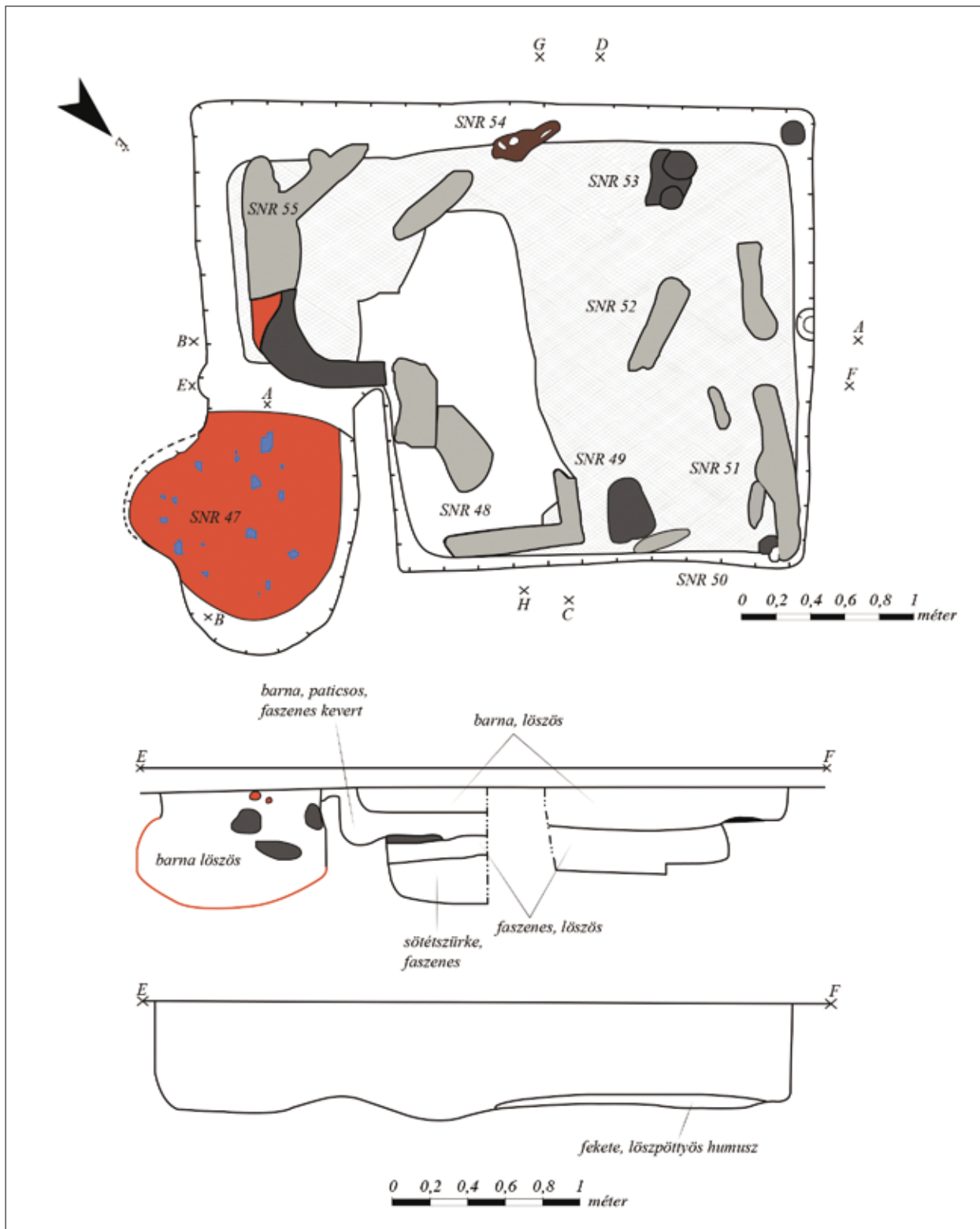
2. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 11. objektum

Fig. 2. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: Feature 11

3. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 11. objektum (SNR 11) leletei

Fig. 3. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 11 (SNR 11)

4. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 37. objektum

Fig. 4. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: Feature 37

kihajló perem, ami lekerekített, vagy enyhén szögletes. A fazekak díszítetlenek, csupán a vörös festéssel tették őket esztétikusabbá, vagy ezt a sajátos engóbot használva emelték az edények vízmegtartó képességét.³ A ház betöltésében egy már vizsgált narancssárga színű fazekat kell kiemelnünk, mely a régió kerámiaanyagában rendre felbukkan.⁴

37. objektum

Északnyugat-délkeleti hossz tengelyű, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, földbe mélyített épület (1. kép). Foltja a sárga, homokos altalajban barna, enyhén kevert, faszenes volt. A keleti sarokban egy meghagyott homoktömbbe vájt kemence (SNR 47) maradványa került elő, amely az épület falán alig nyúlt túl és enyhén égett át (4. kép). Sütőfelülete közel vízszintes volt, palástjából alig maradt meg valami. Sütőfelületének kialakítása során a homokra 1–2 cm agyagot helyeztek, és ebbe viszonylag kevés állatcsontot és edénytöredéket tapasztottak. A kerek sütőfelület 46 cm-re ért túl az épület északkeleti oldalfalán. A homoktömb az épületbe 104 cm-re nyúlt be. A kemence felső része beszakadt, ezt a délkeleti negyed bontása közben dokumentáltuk. Körülbelül 15 cm mélyen a nyesett felszíntől, a sütőfelület fölött a betöltés homokos, sárgásbarna, enyhén kevert volt. A kemence szájnnyílása a délkeleti sarokban volt, előtere nem égett át.

A kemence előtt, annak fala mellett, a keleti és az északkeleti, északi falnál sok elszenesedett famaradvány került elő (SNR 48–53, 55).

Az épület rövidebb oldalainak közepénél egy egy oszlophely került elő, a déli falnál, a kemence egykori szájnnyílása mellett lévő oszlophely félig az épület oldalfalába mélyedt.

Az épületben a legtöbb helyen vastag, keményre taposott padlót találtunk, mely helyenként vörösre égett. A padló fekete, fehér és sárga pöttyös volt a sok állatjárat miatt. A bedőlt és elszenesedett famaradványok általában nem a padlószinten nyugodtak. A ház középső részén, és az oldalfal belső oldalán padlót nem észleltünk, itt egy sekély mélyedés húzódott. A padló a ház faláig nem készült el, a nyugati falnál a faltól 15–20 cm-re kezdődött, és a többi oldalon is ugyanezt figyeltük meg. A délnyugati, hosszabb oldal közepénél egy lókoponya (SNR 54) feküdt az épület padlóján, illetve részben a padlón, részben az épület falai mentén a le nem sározott sávon. H. (az A–B tengely irányában): 348 cm, sz.

(a C–D tengely irányában): 264 cm, m.: 60–64 cm (4. kép).⁵

SNR 47: A sütőfelület alatt fazék és bográcsok töredékei voltak. Az egyetlen fazékhoz tartozó 2 db töredék az edény váll és peremrészletét mutatta. Igen különleges anyagú, nagyon finom homokkal soványított, elsimított kézikorongolt edény darabja, mely igen jó minőség a ház anyagához viszonyítva. Kiemeli eltérőségét díszítése is, mely besimított hullámvonalakból, és vonalakból áll, melyek egymást keresztezik. Hasonló díszítést még nem láttunk a lelőhely anyagában. Az edény színe is elüt a teljes anyagtól, mely világosbarna, enyhén vörös árnyalattal, törésfelületében pedig galambszürke színt láthatunk. Ez a világosbarna szín csak a külső és belső felület igen vékony rétegében mutatkozik (7. kép 2).

A bográcsok között három peremváltozatot lehet látni, melyeknek anyaga is eltérő. Elsőként az anyagtól teljesen idegen típust szeretnénk bemutatni. Ennek a bográcsnak pereme T formát mutat, fala igen vékony (5 mm), anyaga zsíros tapintású, durvaszemcsés soványítású. Palástja közepes hosszúságú, lekerekített, ívelt vonalú (11,5 cm a peremtől). A T peremforma szélessége 2 cm, élén horony fut körbe. Belső részén mélyedéssel, behúzott ujjnyi felülettel, alatta erőteljes és egymást követő ujjbenyomkodással formált. Ez az ujjbenyomkodás végigfut a perem alatt 3 cm-rel lejjebb, külső felületen viszont nincs nyoma. A bográcsra festés nem látható. A fül befelé megformált, alig kiszélesedő, rajta az egymáshoz közel lévő két lyuk igen apró (d.: 1 cm) (6. kép 1).

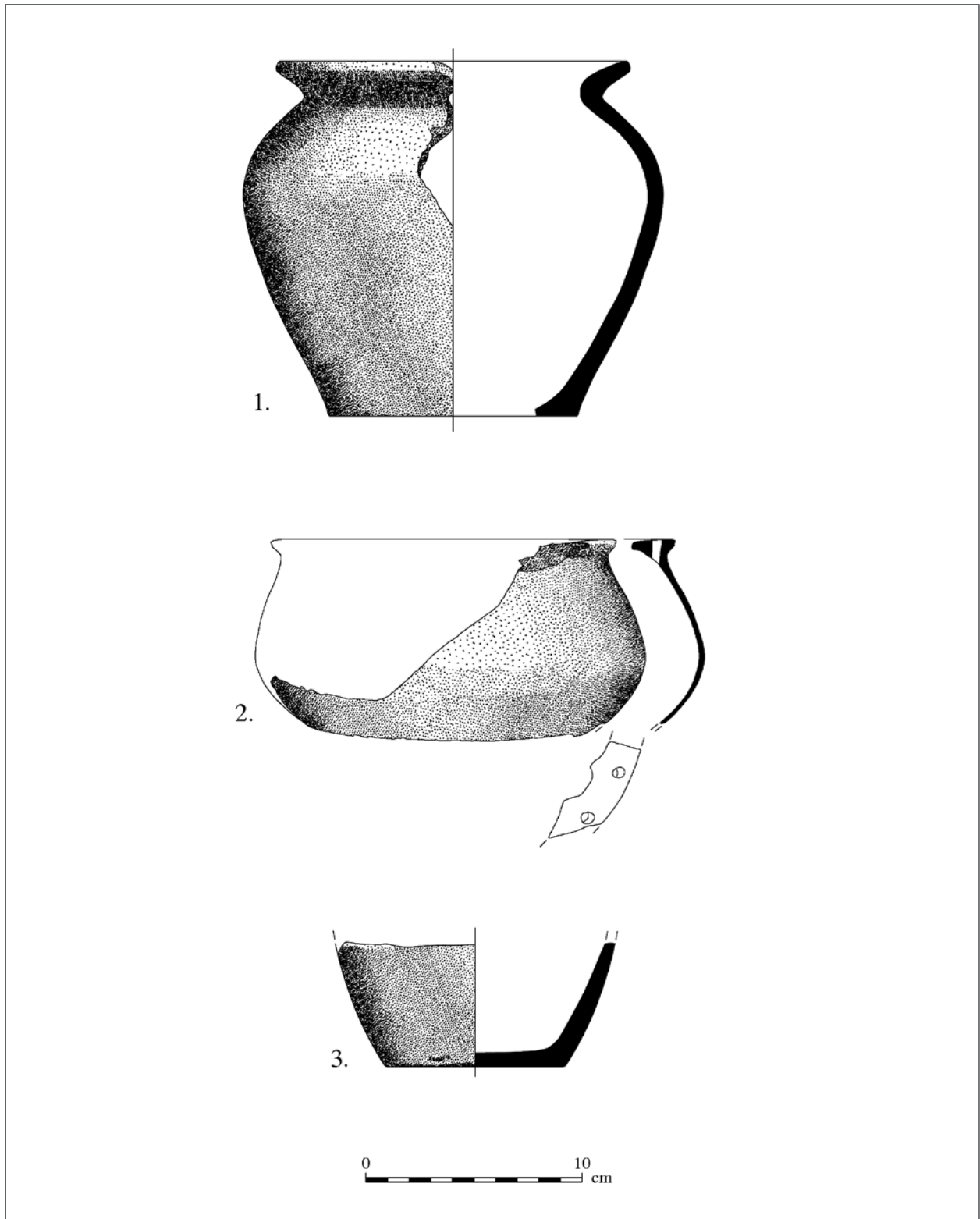
Ettől teljesen eltérő a következő bográcsperem. Anyaga szemcsés homokos soványítású, teljes felületén, kívül-belül festett. A pereme kifelé P formát mutat, de kissé szögletesen kialakított, alatta kívül besimított, keskeny (1,5 cm), fala vékony (6 mm). Három másik bogrács peremtöredék egy típusba sorolható. Anyaguk szemcsés soványítású, belső felületük festett. A perem lekerekített P formájú, keskeny (1,5–1,8 cm), kifelé alig kiugró. Belül a fül kialakítása erőteljes, a lyukak nagyobbak (d.: 1,5 cm) (6. kép 4; 7. kép 1).

SNR 42: A ház betöltésében az apró töredékeken kívül (5. kép 3, illetve fazék: 5. kép 1; bogrács: 5. kép 2), 1 db fazék, és 1 db bogrács teljes formája tanulmányozható (5. kép 2). A fazék nagyon vastag falú (7 mm), feketére égett, durvaszemcsés homokkal soványított, kézikorongon formált. Pereme vízszintesen kihajló, profilált. Válla kiugrik a rövid nyak alatt, a teljes edény díszítetlen (5. kép 1).

³ LICHTENSTEIN-RÓZSA-SZIGETI M. A.; SZIGETI-RÓZSA M. A.

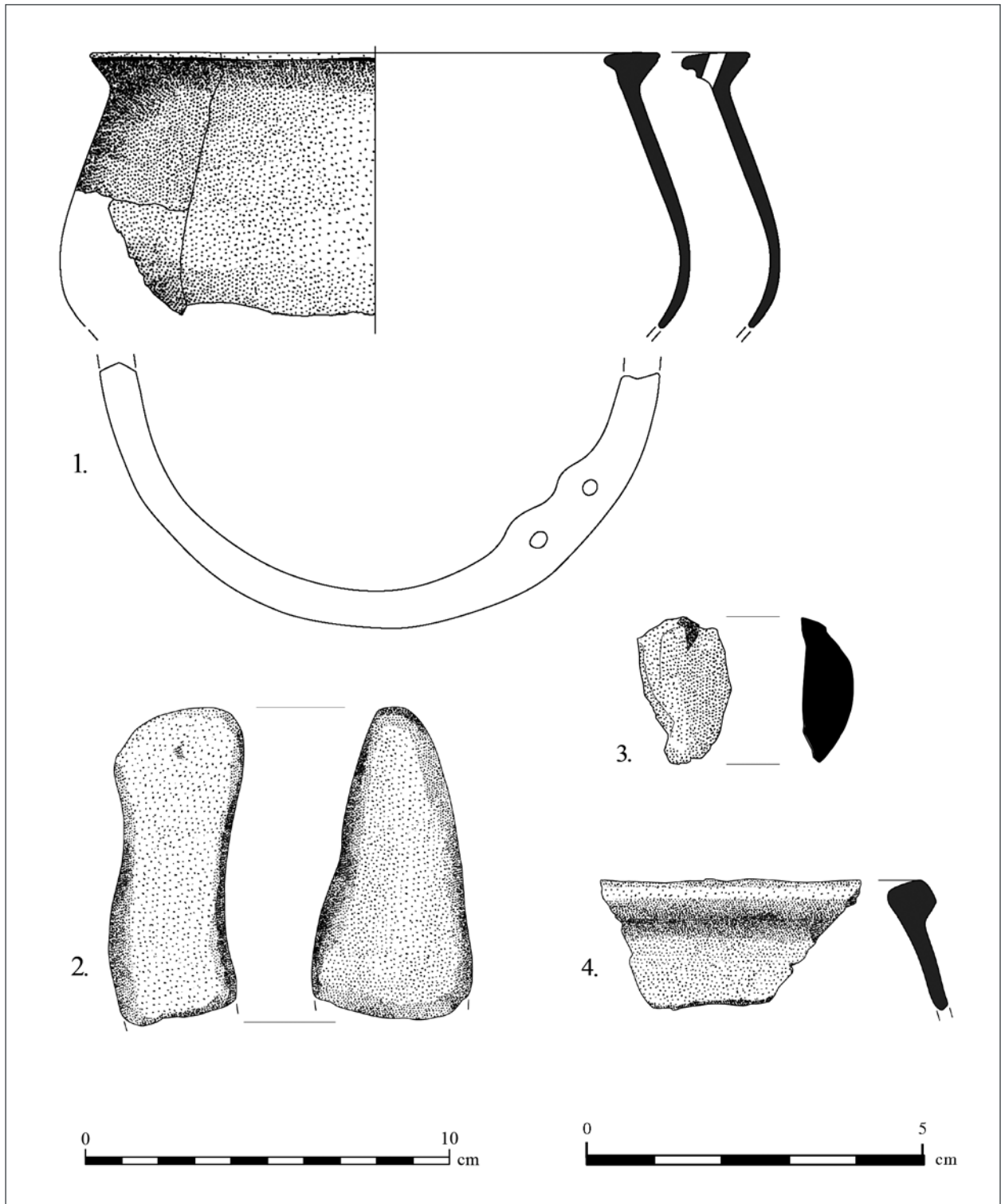
⁴ LICHTENSTEIN-RÓZSA-SZIGETI M. A.

⁵ TJM Ltsz.: 2016.7.209–240. SNR 47: kemence sütőfelülete (2016.7.225–240), SNR 48–54: jelenség, SNR 42: ház betöltése (2016.7.209–225).

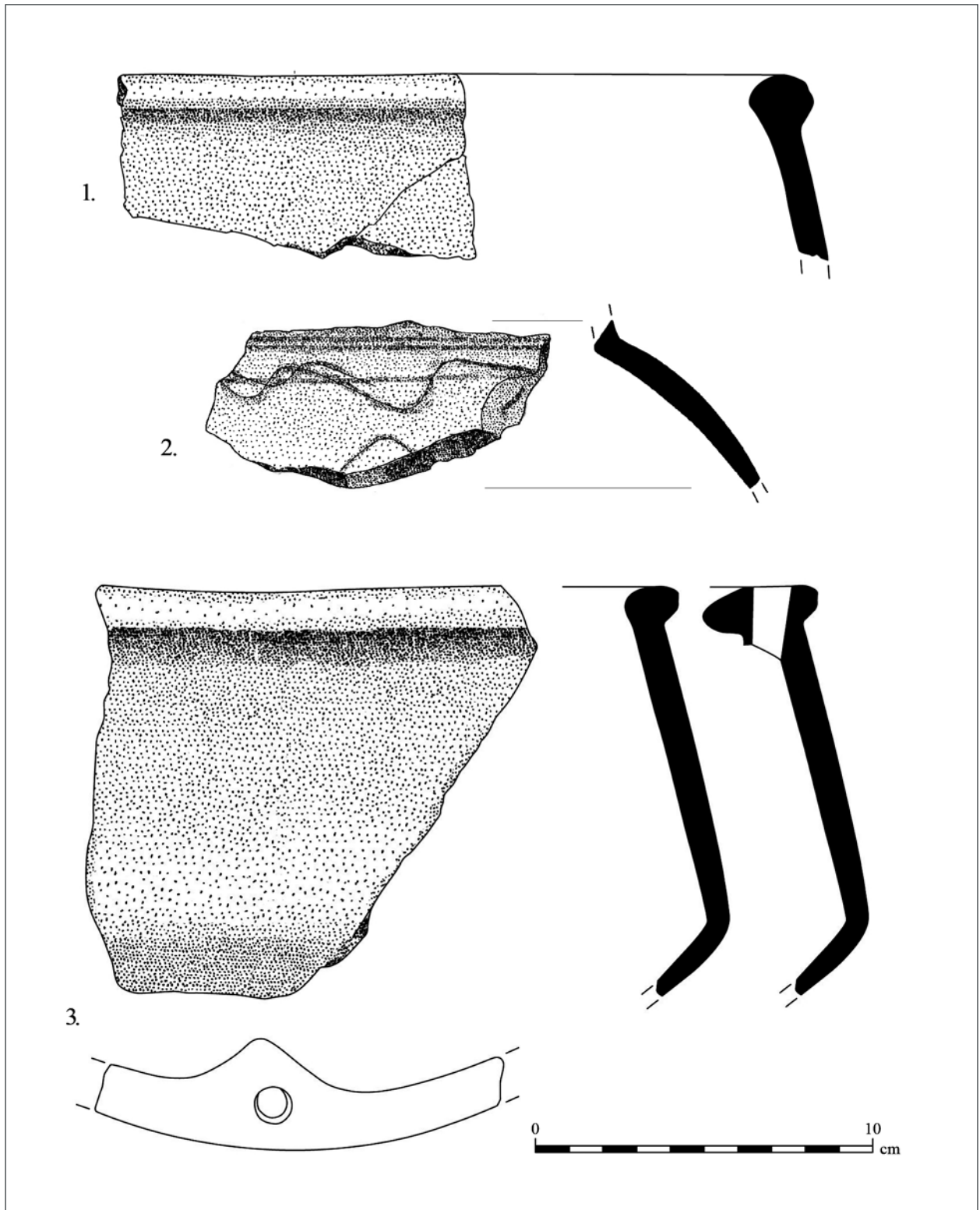
5. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 37. objektum (SNR 42) leletei

Fig. 5. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 37 (SNR 42)

6. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 37. objektum (SNR 47) leletei

Fig. 6. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 37 (SNR 47)

7. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 37. objektum (SNR 47) leletei

Fig. 7. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 37 (SNR 47)

A felépíthető bogrács jellemzői teljesen azonosak a sütőfelület alatt leírt bográcséval. A készítőtechnikai különlegesség, az ujjbenyomkodás sora itt is látható a perem alatt 3 cm-re, a palást közepesen hosszú, törése nincs, legömbölyített, a pereme T forma. A lyukak kicsik (d.: 1 cm), befelé alig kiugró a fül. Anyaga szinte már kavicsos soványítású, zsíros tapintású (5. kép 2).

A ház sütőfelülete alatt lévő kerámiaanyag nem tér el a betöltéséből származó anyagtól, kiemelendő azonban a bográcsok változatossága.

44. objektum

Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, függőleges falú, egyenes aljú, északkelet-délnyugati hossz-tengelyű, földbe mélyített épület (1. kép). Betöltése agyag-, illetve homokfoltos, szürkésfekete humusz volt. Délkeleti sarkában egy kerek, részben az épület oldalfalába vájt kemencét dokumentáltunk (SNR 67) (8. kép). Megújítás nélküli sütőfelületét kerámiatöredékekkel rakták ki. Az épület hossz-tengelyében három oszlophelyet bontottunk ki (SNR 72–74). A kemence szájnyílása délnyugati irányban volt, a nyugati oldalon egy 26–30 cm széles padka húzódott. Padló nyomát nem figyeltük meg.

Sz. (A–B tengely irányában): 332 cm, sz. (C–D tengely irányában): 440 cm, m.: 47 cm.⁶

SNR 67: A sütőfelület alatt egy fenékbélyeges (kereszt körben) kisebb méretű fazék aljtöredéke volt, mely kiemelhető. Bográcsok apróbb töredékei éppen az eddig elemzett lekerekített P peremformát mutatják, felületük festett. Igen csekély mennyiségű kerámiatöredék mellett néhány kovacsolt vastöredéket, vaslemezt kell említenünk, melyek közepe szegeccsel van átütve.

SNR 58: A ház betöltésében már jelentősebb mennyiségű és változatosabb kerámiaanyag került elő. A fazekakhoz tartozó három peremtöredéket emelhetjük ki, ezek kihajló, lekerekített, illetve szögletesre alakított peremmel készültek, a világosbarna színű darabokon vékony engób/slip látható (9. kép 1–2).

A bográcsok között három típust tudtunk elkülöníteni, egy viszonylag szögletes peremű, P formát mutató bográcsperem a 11. objektumban megismert peremhez hasonló, de ott élesebb annak széle. A bográcsperemnek épp a lyukasztott fülrészlete maradt meg, így látható a lyuk formája (d.: 1 cm), és az erőteljesebben benyúló fülrészlet is. A második típus a megszokott, kifelé megvastagított P forma, széles peremmel

(2 cm), nagyobb lyukkal (d.: 1,3 cm). A harmadik típus finomszemcsés, csillámos homokos soványítású, színe világosbarna, felülete elsimított. A perem P formájú, erőteljesen kiugró, vékony, mely alatt éles besimítás van. A peremnek nincs vízszintes felülete, szélessége 1,3 cm. A lyuknál befelé kiugró fül, és kis lyuk látható (d.: 1 cm) (9. kép 3).

46. objektum

Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, függőleges oldalú, egyenes aljú, földbe mélyített épület részlete, nagy része a déli szelvényfal alá nyúlt (1. kép). Betöltése agyag- és homokfoltos, szürkésfekete humusz volt. Az északnyugati oldalának közepénél egy, az épület falán túlnyúló oszlophelyet bontottunk ki (SNR 69). Az épület déli részén egy munkagödör került elő (SNR 70) (10. kép).

Sz. (A–B tengely irányában): 285 cm, sz. (A–B tengelyre merőlegesen): 215 cm, m.: 20–36 cm.⁷

Kis mennyiségű, pontosabb elemzésre nem alkalmas leletanyag került elő az objektumból. Egy hegyes, háromszög alapú csonkagúla formájú vastárgy töredéke mellett egy kézi korongon formázott edény oldaltöredéket, valamint egy paticsot tartalmazott.

84. objektum

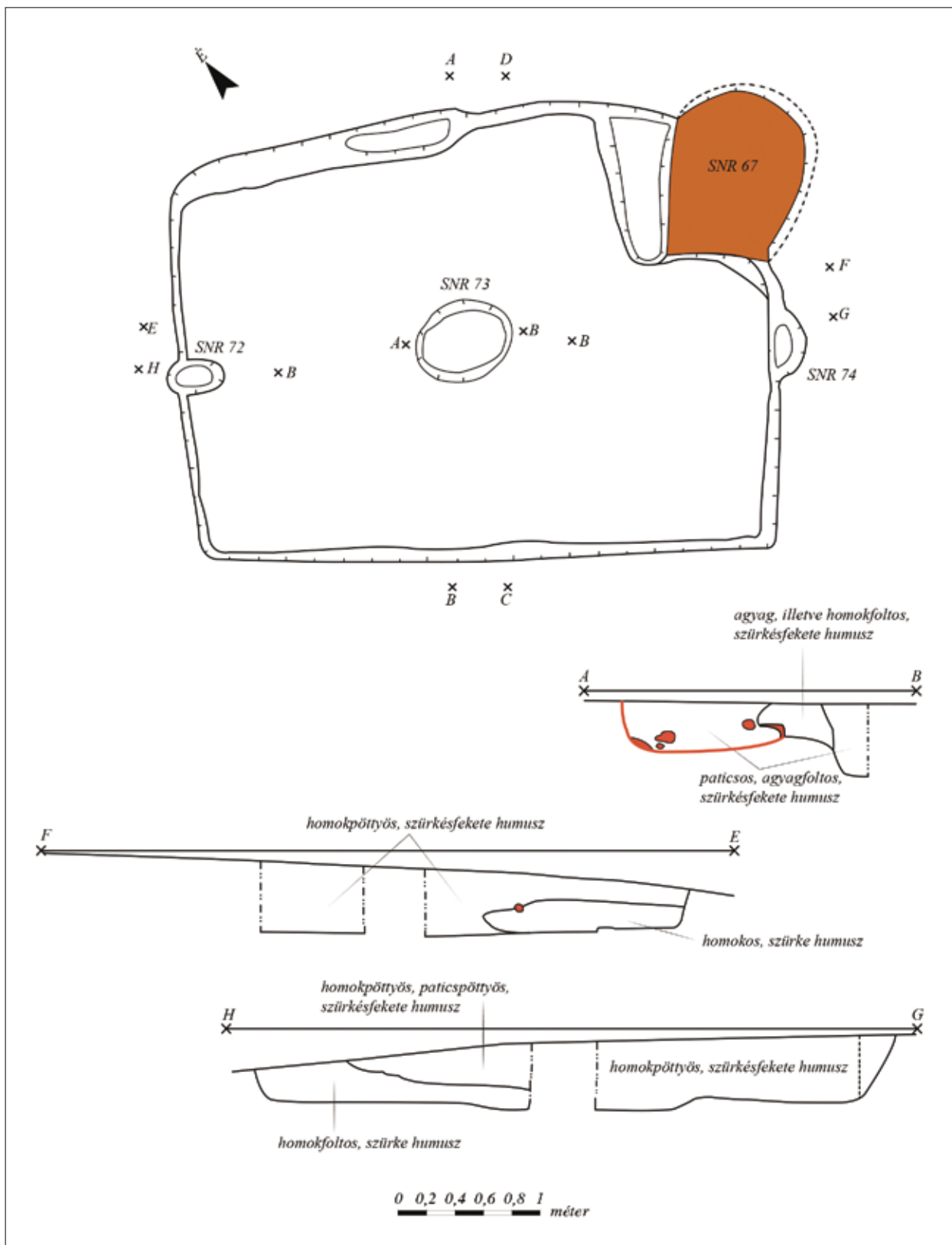
Lekerekített sarkú téglalap alakú, északnyugat-délkeleti hossz-tengelyű, függőleges falú, közel vízszintes aljú földbe mélyített épület (1. kép). Betöltése barna homokos, humuszos, kevert volt, illetve fekete humuszos, sárga, homokos részekkel (14. kép 2).

A kör alaprajzú, kis méretű, homoktömbbe vájt kemence omladék, valamint letapasztott, állatcsonttal és kevés kerámiával kirakott sütőfelülete az épület délkeleti sarkában került elő (SNR 119). A kemence nem lehetett huzamosabban használatban, palástja és sütőfelülete nem égett át, színe barnássárga, szürkés volt, a platni tetején vékony hamus réteggel.

A vékony, fekete, lesározott padló nyoma az épület teljes területén, nyomokban maradt meg, felette sok helyen homogén, sárga homokos „omladék”-ot figyeltünk meg (SNR 118). A metszetfalak és a „padló” elbontásakor a következőket tapasztaltuk: az épület bontása során első sorban a nyugati oldalon, padlóként dokumentált réteg valójában omladék, az épület „becsúszott”

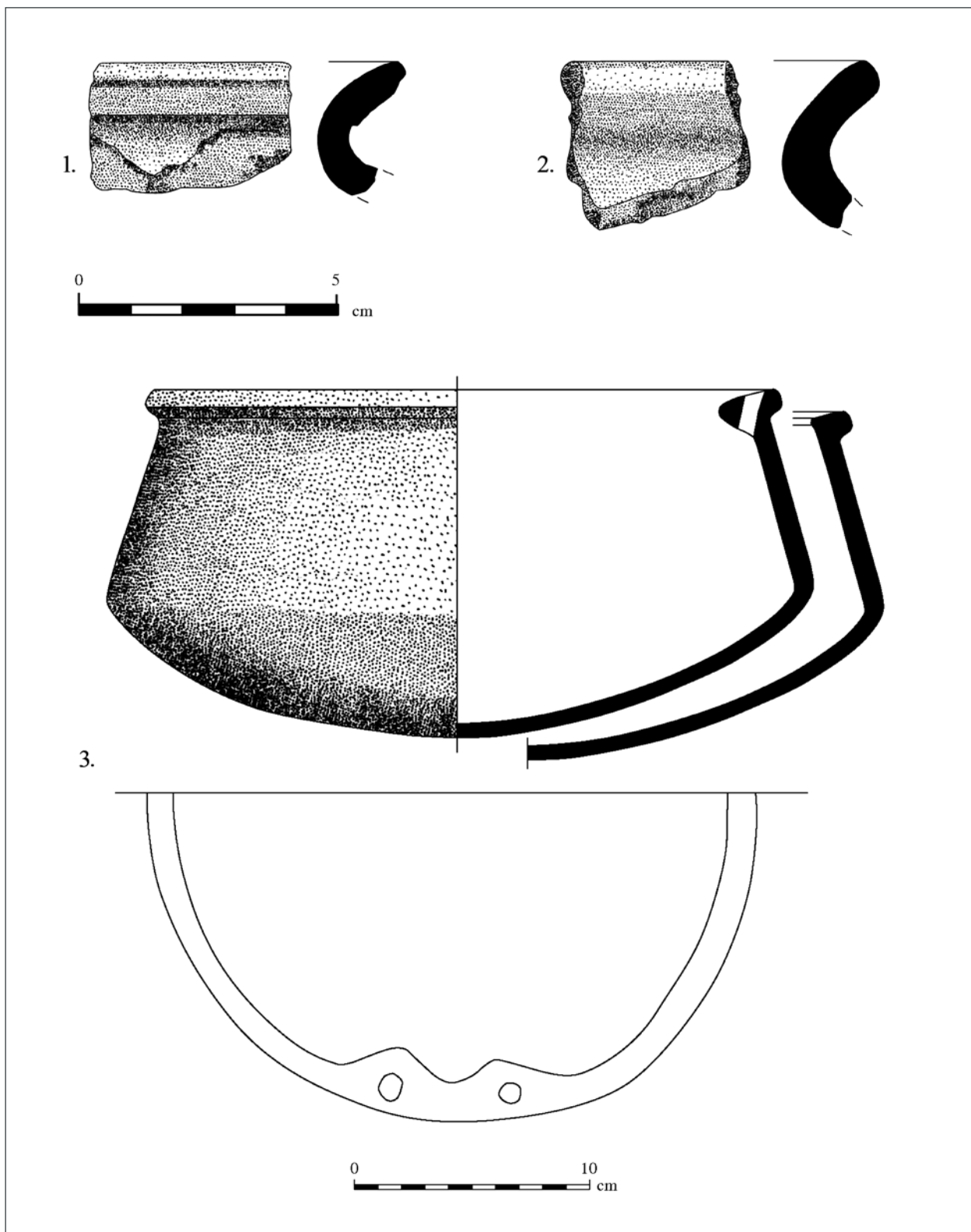
⁶ TJM Ltsz.: 2016.7.249–291. SNR 67: kemence sütőfelülete (2016.7.274–291), SNR 58: ház betöltése (2016.7.249–274).

⁷ TJM Ltsz.: 2016.7.292–294. SNR 60: ház betöltése (2016.7.292–294), SNR 69: cölöplyuk, SNR 70: gödör.

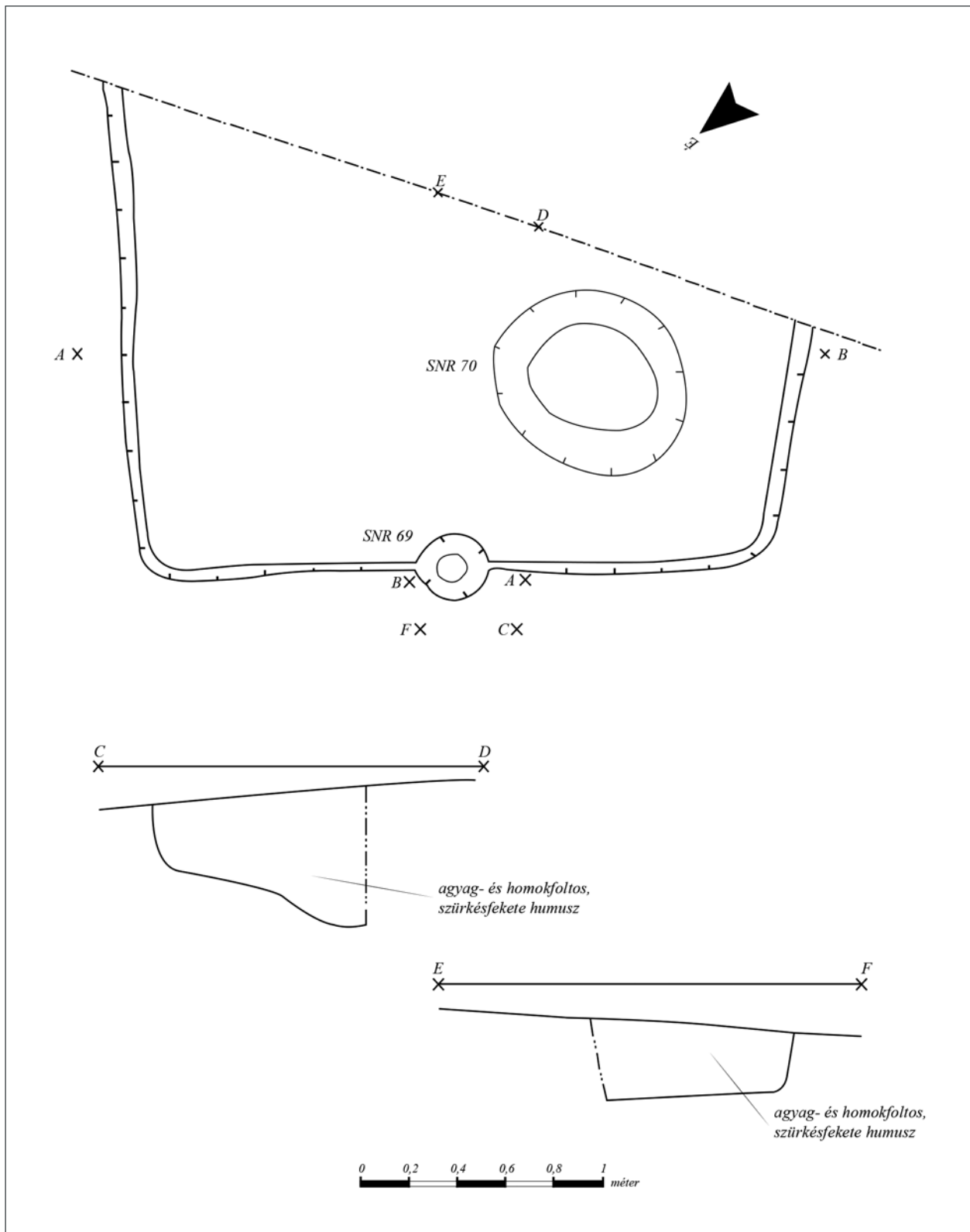
8. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 44. objektum

Fig. 8. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: Feature 44

9. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 44. objektum leletei

Fig. 9. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 44

10. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 46. objektum

Fig. 10. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: Feature 46

oldalfala, melyet betapasztottak agyaggal (18. kép 3). Ezt a 4–8 cm vastag, kevert, agyagos réteget mindenhol homogén sárga homok követte, majd ez alatt találtuk meg a fekete, letaposott, körülbelül 2 cm vastag padlót.

Az északnyugati és a délkeleti oldal közepénél egy-egy oszlophelyet bontottunk ki (SNR 117, 120).

H. (az A–B tengely irányában): 440 cm, sz. (az E–F tengely irányában): 351 cm, m.: 50–91 cm.⁸

SNR 117: A cölöplyuk betöltésében egy befelé dőlő, alig vastagodó peremű, világosbarna színű bogrács töredéke volt. A perem szélessége 1 cm, nincs vízszintes síkja, csak befelé dőlő, fala is 1 cm vastag. Egyetlen ilyen töredék a kerámiaanyagban.

SNR 108: A házban a betöltés két elkülöníthető struktúrában jelentkezett. Elsőként az SNR 108 jelenség kerámiaanyagát szeretnénk elemezni. Az anyag mennyisége jelentős, összetétele igen változatos. Minden használati eszköz, így vas-kés, kulcs, csatok és egy II. Béla időszakára keltezhető anonim denár ebből a struktúrából került elő. A kerámiaanyag fazekakból és nagy mennyiségben jelentkező bográcsok töredékeiből állt, továbbá az egyik bordásnyakú edény peremtöredékét találhatjuk meg.

Elsőként ennek az edénynek a töredékét elemezzük, mely edénytípus tárgyalása a kerámiaanyag általános jellemzésénél alaposabb kifejtésre kerül majd. A töredék anyaga nem tér el a fazekaknál is megfigyelhető szemcsés soványítású barna színű anyagtól, igen rosszul kiégetett, törésfelülete fekete színű. Az enyhén kihajló peremen egyetlen éles borda fut körbe (15. kép 4).

Becslésünk, és a formai jegyekben, anyagtípusokban mutatkozó eltérések miatt öt edény darabjait köthetjük fazekakhoz. Az elsőként bemutatott fazék anyaga igen durvaszemcsés homokos soványítású, fala igen vastag, oldala elsimított, rajta egy lepergő engóbos réteggel, mely talán vörös festés (12. kép 3). Az ilyen fazekakkal hasonló anyagú bográcsok jellemzőek a kerámiaanyagban. A következő fazék fekete színű, szemcsés soványítású, igen vastag falú, egyetlen felületű. Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített. A kiugró vállon ritkás körömbenyomkodás minta látható. Egy világosbarna színű fazék peremtöredéke már átvezet a bográcsok elemzéséhez, mert anyaga megegyezik az egyik bogrács-típus anyagával: szemcsés homokkal és csillám-

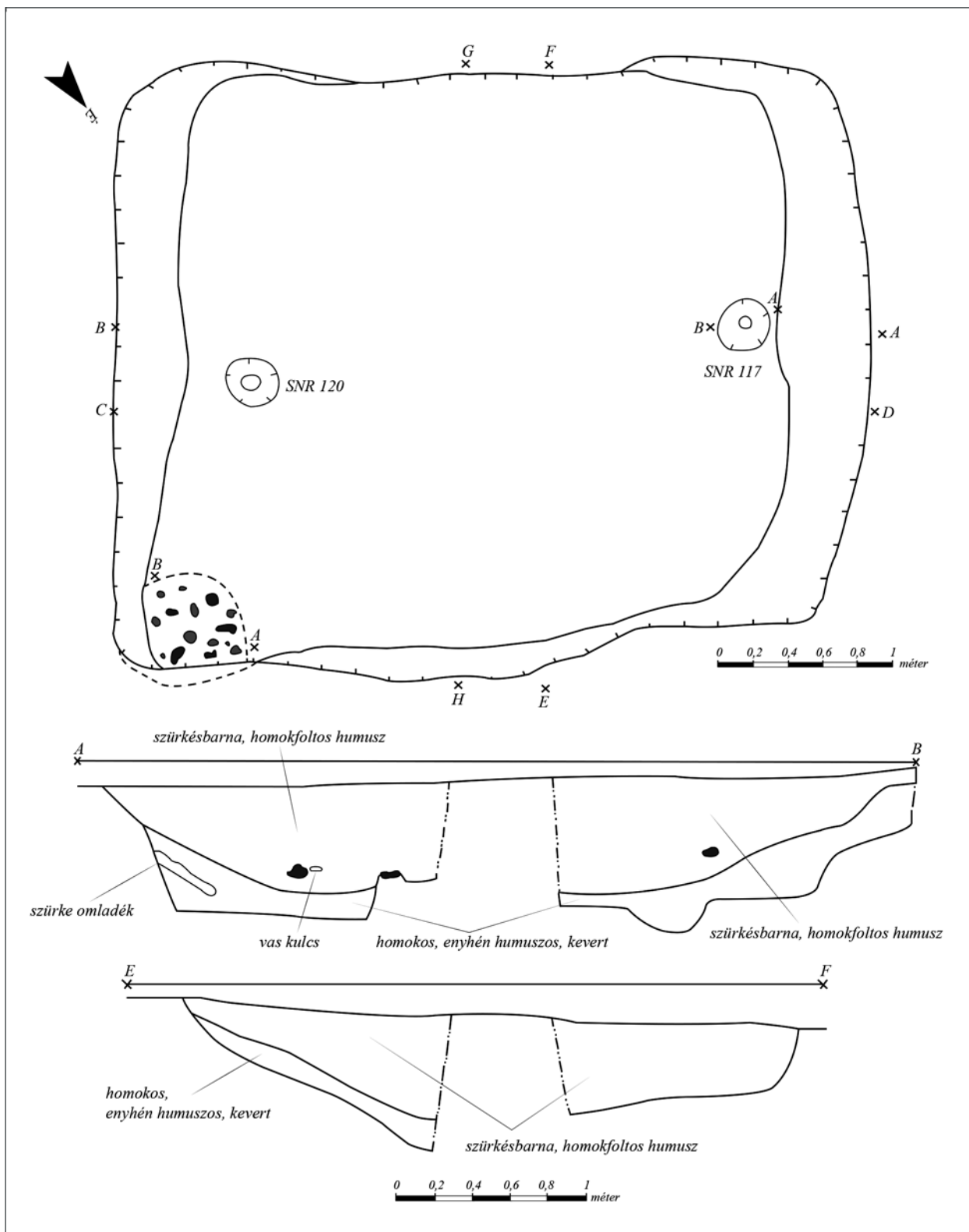
mal soványított, kívül-belül világosbarna színűre égett, törésfelülete galamszürke színű, festés nyoma nincs raja. Pereme enyhén kihajló, lekerekített, egyszerű kialakítású. Végül egy olyan fazéktípust kell megemlítenünk, melynek anyaga az első típus szemcsés homokos soványítását mutatja, de színe világosbarna, a vállrész díszítetlen.

A bográcsok mennyiségben nagyobb arányban képviseltetik magukat, ám formai és anyagi változatosságban elmaradnak a fazekaktól. Alapvetően kétféle bogrács fordul elő a betöltésben, az egyik szemcsés homokkal soványított, rövid palásttal rendelkezik (9–10 cm), éles has-töréssel formált. Peremük P formát mutat, igen keskeny (1,5–2 cm), befelé dől, illetve nincs vízszintes síkja. A fül befelé erőteljesen kidomborodik, a lyukak messze vannak egymástól (5,5 cm), átmérőjük közepes (d.: 1,2 cm; 13. kép 1, 2, 4). A P forma létezik alig kiugró, vékony változatban is (12. kép 1; 13. kép). A második típus anyaga az utolsónak tárgyalt fazéktípus anyagához igen hasonló, szerintünk azonos azzal. Színük világosbarna, kissé vöröses, talán festettek (?). Peremük P forma, de van vízszintes síkjuk, és egyetlen a kialakításuk; szélük éles, szinte háromszög csúcsában végződő (12. kép 4). Palástjuk rövid (9,5 cm), éles a has-törésük, anyaguk igen rossz minőségű, rosszul átégett, gyenge megtartásúak. Van az anyagban két kisebb bográcsperem töredék, melynek pereme kissé eltér a feljebb ismertett két típustól. Ezeknek a bográcsoknak a P pereme inkább szögletes formájú, és jobban kinyúló. Anyaguk az első típus anyagához hasonló, a fülön a lyukak távol helyezkednek el, és igen nagy méretűek (d.: 1,4 cm) (12. kép 2–3).

A betöltés fémanyaga is gazdagnak mondható. Ezek közül elsősorban II. Béla ezüst denárjának (CNH I. 52.) töredékes darabja az érdekes számunkra (14. kép 1), miként az ugyanitt előkerülő aranyozott kerek vascsat (14. kép 3) és vaskulcs (14. kép 2) is.

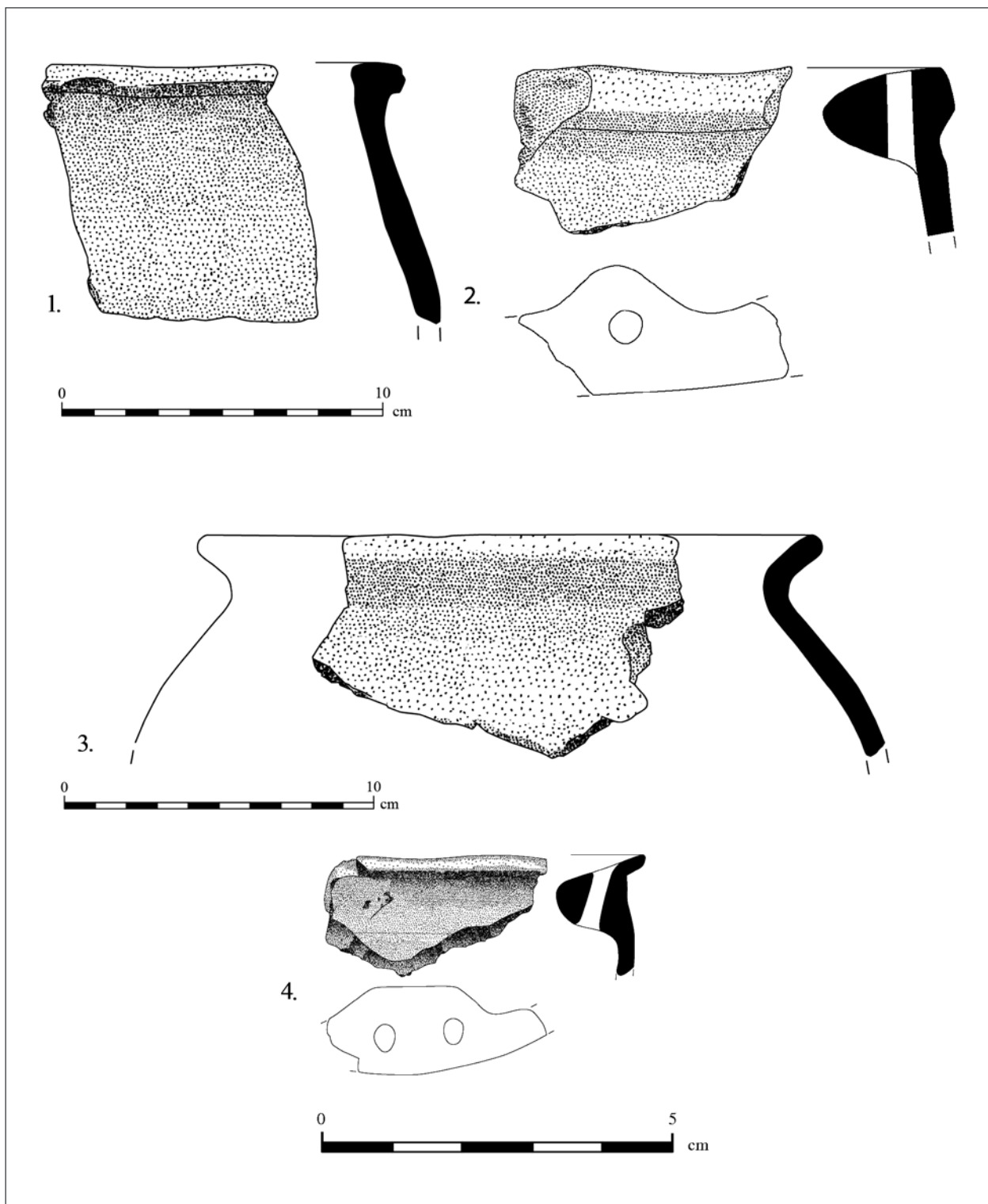
SNR 118: Az épület „becsúszott” oldalfalának – melyet betapasztottak agyaggal – elbontása során a betöltésből származó kerámiaanyag felefele arányban bográcsok és fazekak töredékeiből áll. Két fazék perem- és válltöredéke azonos anyagtípust képvisel. Szemcsés homokkal soványított, igen vastag falú edények darabjai. Az egyik peremtöredék vízszintesen kihajló, élesen, szögletes formára profilált, „fedőhornyos”, a váll díszítetlen (15. kép 1). A másik peremtöredék szintén vízszintesen kihajló, kissé szögletes, és igen vastag, ugyanakkor a nyaki résznél az edény fala jelentősen elvékonyodik. Felbukkan az anyagban a 11. objektumban is már leírt

⁸ TJM Ltsz.: 2016.7.429–530. SNR 108: ház betöltése (2016.7.429–498), SNR 117: cölöplyuk (2016.7.499–500), SNR 118: omladék betöltése (2016.7.501–519), SNR 119: kemence (2016.7.520–530).

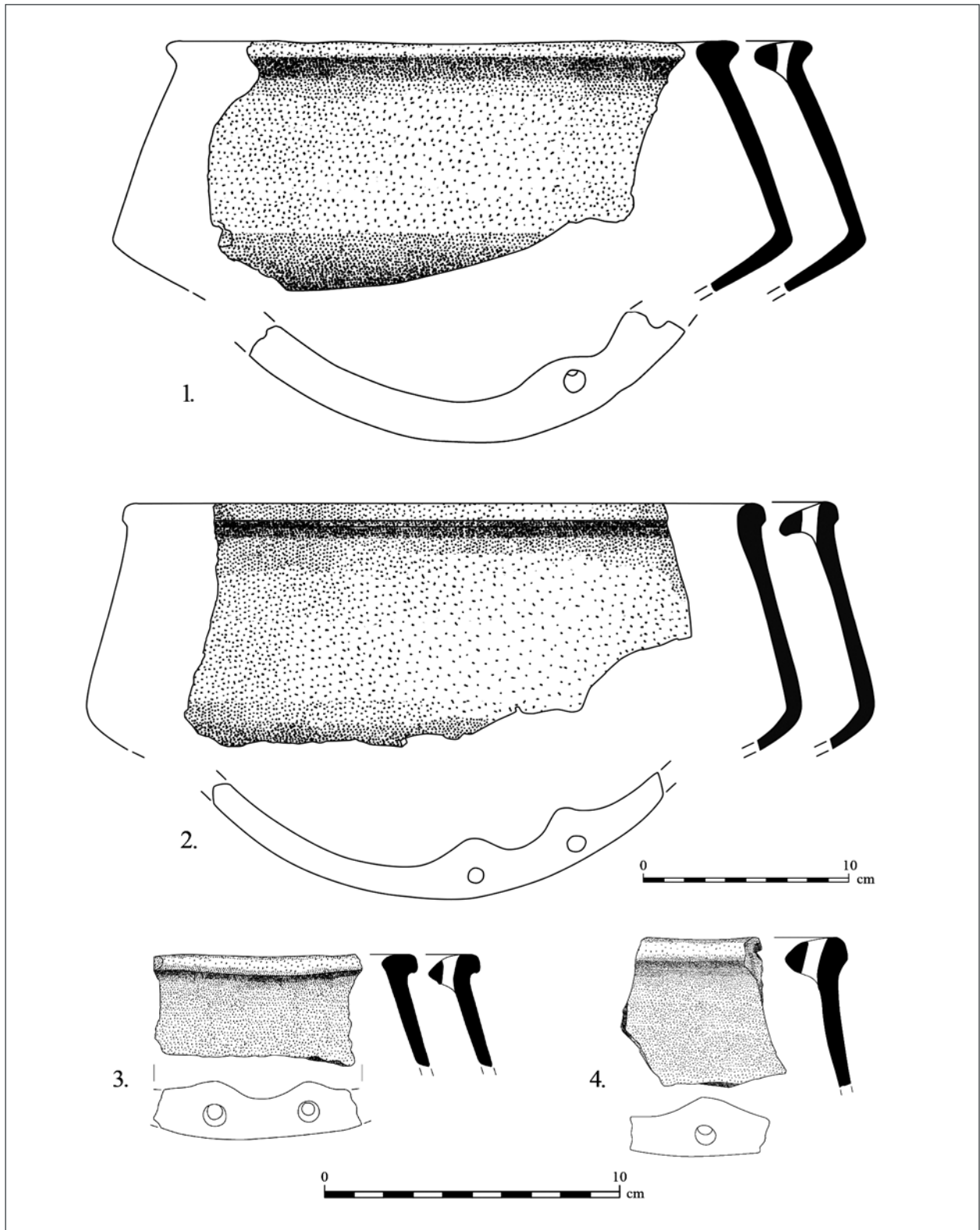

11. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 84. objektum

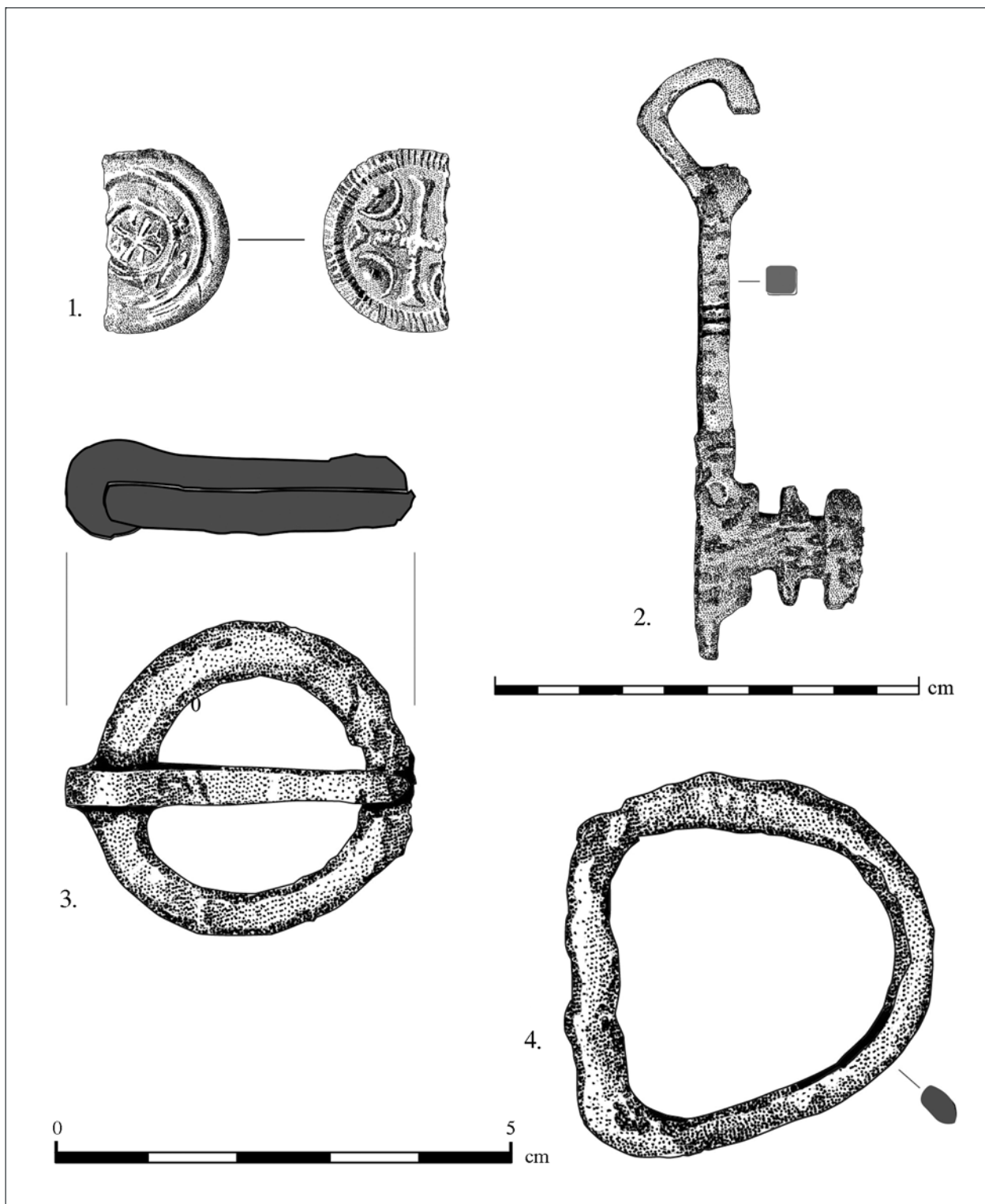
Fig. 11. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: Feature 84

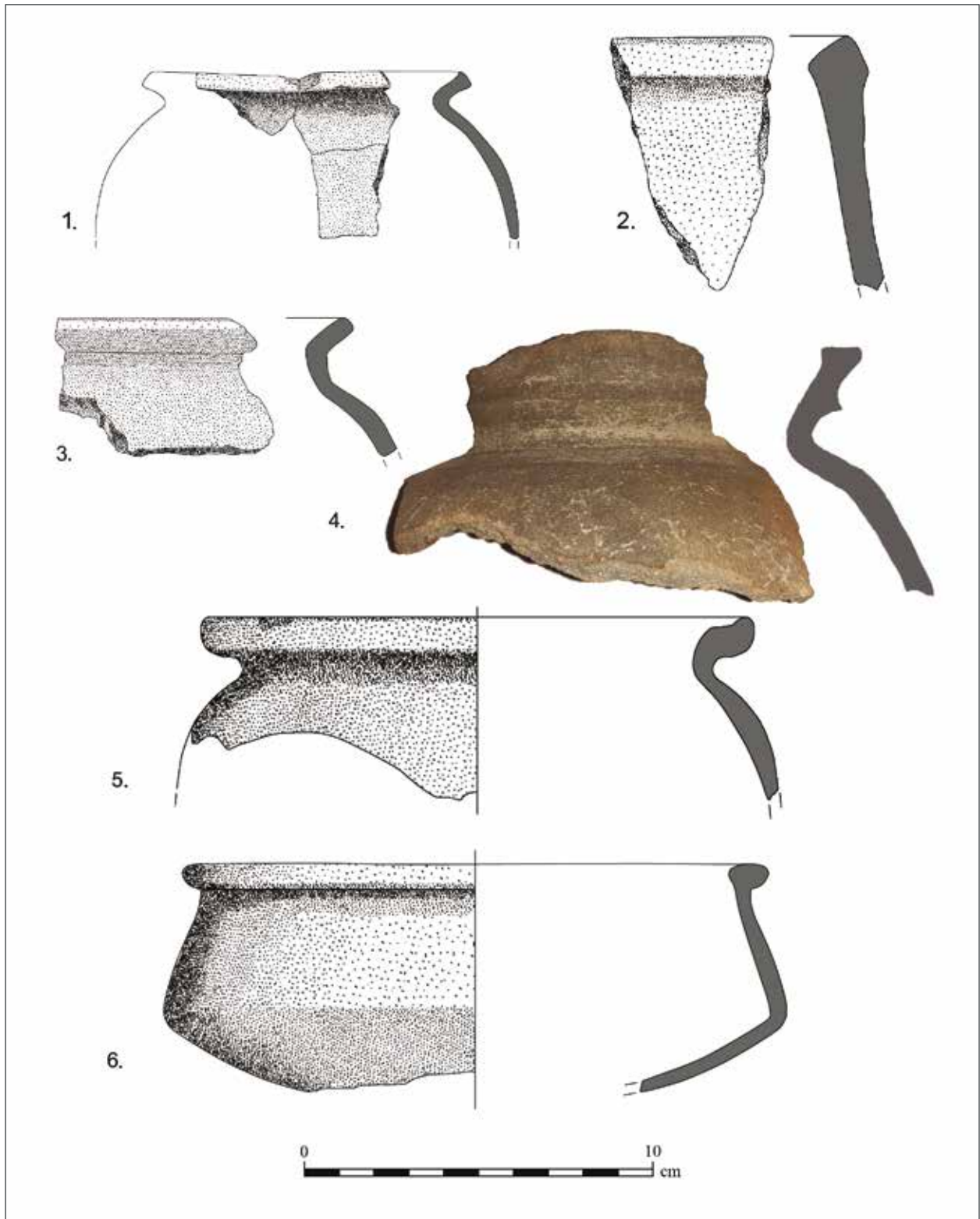
12. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 84. objektum (SNR 108) leletei
 Fig. 12. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 84 (SNR 108)

13. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 84. objektum (SNR 108) leletei
Fig. 13. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 84 (SNR 108)

14. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 84. objektum (SNR 108) leletei
Fig. 14. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: finds of the Feature 84 (SNR 108)

15. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 1. 84. objektum (SNR 118); 2–3. 87. objektum (SNR 111); 4. 84. objektum (SNR 108); 5. 87. objektum (SNR 112); 6. 87. objektum (SNR 113)

Fig. 15. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 1. Feature 84 (SNR 118); 2–3. Feature 87 (SNR 111); 4. Feature 84 (SNR 108); 5. Feature 87 (SNR 112); 6. Feature 87 (SNR 113)

narancssárga színű fazék néhány töredéke. A kívül-belül élénk narancssárga edény törésfelülete galambszürke színű, szemcsés homokkal soványított, díszítetlen, de vörös festett edény lehetett. Sajnos peremrészlete nem maradt meg.

A bográcsok mindegyike P peremformával, és kívül-belül vörös festett felülettel, szemcsés homokos soványítással készült. A P forma igen vékony, a perem szélessége 1,8 cm, falvastagságuk a perem alatt 0,8–1 cm között változik. Azokon a töredékeken melyek a palást megtöréséből származnak, látható ennek élessége, azonban a palástok hosszát egyik töredéken sem tudjuk lemérni.

A betöltés ezen részének kerámiaanyaga anyaguk és az általánosan alkalmazott vörös festést tekintve meglehetősen egységesnek tűnik. Ezt mind a fazekak, mind a bográcsok összességét tekintve kijelenthetjük.

SNR 119: Nem igaz e megállapítás, ha a sütőfelület anyagát vizsgáljuk. Azonnal szembe tűnő a bográcsperemek változatossága, van lekerekített, kifelé megvastagodó vastag P peremű, és vékony világosbarna színű teljesen más anyagú bográcsperem is. Utóbbi anyaga igen rossz megtartású, rosszul átégett. Az előző anyaga sokkal jobb minőségű, pereme lekerekített, nincs vízszintes síkja, szélessége 1,5 cm (16. kép 1). Az előbb említett típusnak van vízszintes síkja, szélessége 1,8 cm, a lyuk d.: 1,3 cm, a fül befelé háromszög formájában beugró.

Az ép fazék perem- és válltöredék fekete színű, a perem vízszintesen kihajló, nyaka rövid, a vállon sűrű körömbenyomkodás látható.

87. objektum

Lekerekített sarkú négyzetes alaprajzú, földbe mélyített épület részlete (SNR 111), valamint a hozzá csatlakozó két kemence (SNR 112–113). Az objektum eredetileg a 113. SNR számú kemencével egy földbe mélyített épület lehetett, melyhez később építették a 112. SNR számú kemencét (1. kép; 17. kép). Az épület padlóját sárga agyaggal letapasztották, a kemencét az északnyugati sarokban meghagyott agyagtömbbe vájták. Az épület oldala függőleges, az alja egyenes volt.

Az épület délnyugati sarkában meghagyott agyagtömbbe vájt, kerek sütőfelületű, 115 cm átmérőjű, 113. SNR számú kemence sütőfelülete az épület padlószintje felett 12 cm-rel helyezkedett el. Palástja mintegy 15 cm magasán maradt meg. Oldala kevésbé, a sütőfelülete vastagon átégett. Szájnyílása széles volt és északkeleti irányba nézett. Sütőfelületét edénytöredékekkel és kevés állatcsonttal rakták ki. Palástja 3 cm vastagon,

a sütőfelület 5 cm vastagon égett át. Szájnyílása 58 cm széles volt.

A nagyobb méretű, 120 cm átmérőjű, kerek, kerámiával és kevés csonttal kirakott, vastagon átégett sütőfelületű 112. SNR számú kemence szájnyílása előtt, az épület északkeleti sarkában a 116. SNR számú gödröt bontottuk ki, amely a kemencéhez tartozó hamus gödör lehetett.

A 116. SNR számú, az északkeleti sarokban feltárt, ívelt oldalú és aljú gödör, valamint a padlószinttől jóval magasabban megépített nagyobb kemence (SNR 112) későbbi, az épület másodlagos felhasználása során készülhetett.

Az épület északnyugati, rövidebb oldalának közepénél egy kör alaprajzú, hengeres falú, ívelt aljú oszlophelyet bontottunk ki (SNR 121).

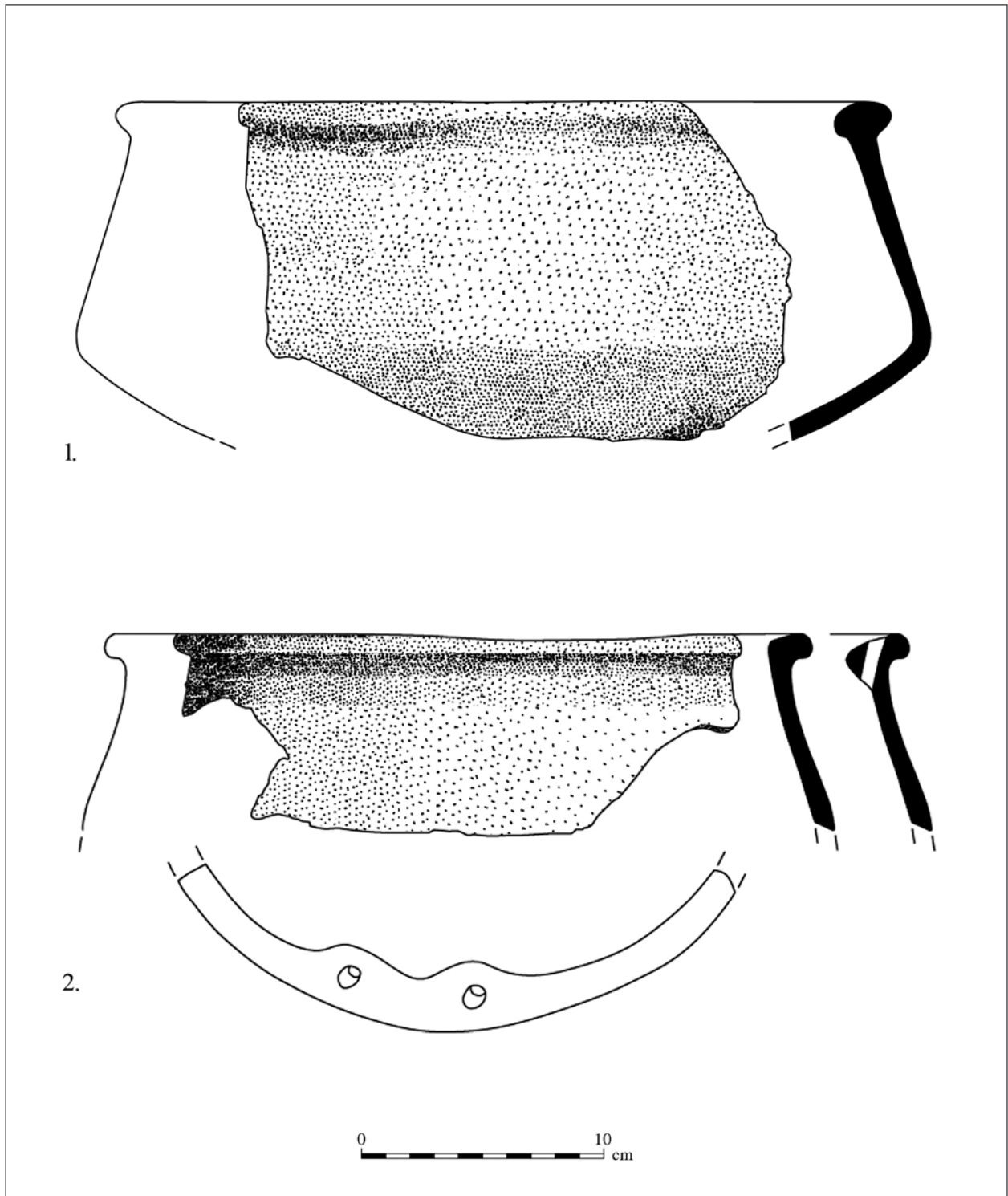
H. (az A–B tengely irányában): 490 cm (teljes), h. (szelvényben mért): 445 cm, m.: 40 cm.⁹

SNR 113: A ház kemencéjének sütőfelülete alatt egy összetört bogrács darabjait tapasztották le, néhány fazék oldaltöredékkel együtt. A bogrács kiugró, szinte háromszögben végződő P peremformájú, befelé éles töréssel, függőleges falú. Füle befelé beugró, lekerekített, a lyukak egymástól 5,5 cm-re helyezkednek el, kis átmérőjűek, kerek formájúak (d.: 1 cm). Az edény feketére másodlagosan megégett, a palást rövid (7,5 cm), éles töréssel szinte vízszintesre forduló fenékkal (15. kép 6; 16. kép 2). A fazéktöredékek közül kiemelni egy oldaltöredéket, melyen egyenes sorközzel (1 cm) csigavonalban lefutó bekarcolt vonaldíszítés van. Anyaga hasonló a bogrács anyagához, szemcsés kavicsos soványítású, meglehetősen vastag falú.

SNR 112: A kemence mellett kerek gödör került kibontásra. Ennek kerámiaanyagából elemeznénk egy fazék perem- és válltöredékét. A vörös színű edény pereme vízszintesen kihajló, igen vastag, profilált, széles és sekély fedőhoronnyal tagolt. A perem éle lekerekített. Kívül-belül nagyon alaposan utánkorongolt. A váll kiugró, díszítetlen, de vörös festés nyoma mindenhol kivehető még rajta, ami értendő az edény belső felülete alatt is. A fazék anyaga szemcsés homokos soványítású, egyenes falvastagságú, jó minőségben elkészített, és kiégetett (15. kép 5).

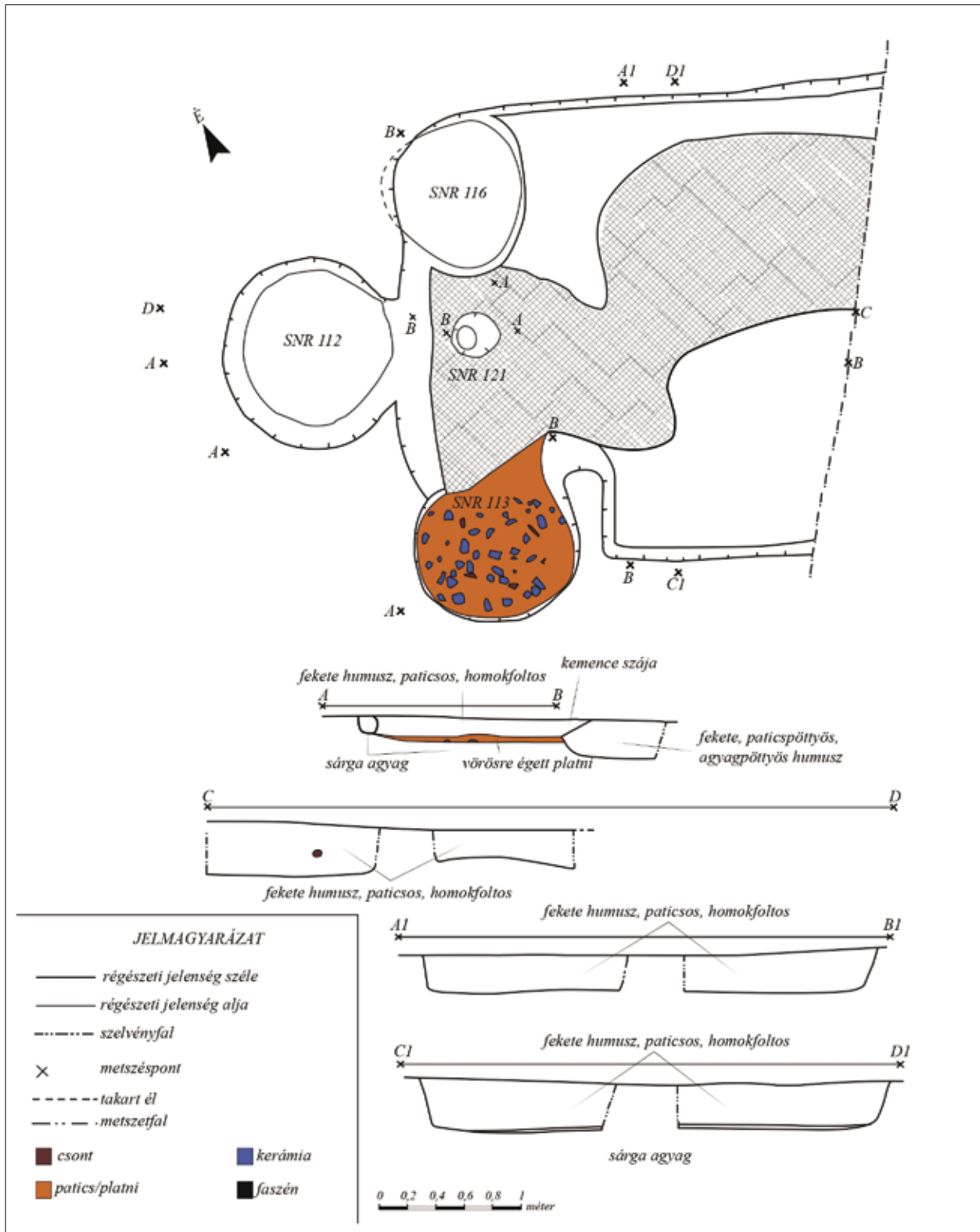
SNR 111: A kerámiaanyagban van egy különleges bográcsperem, melynek párhuzamát a telep többi objektumában nem tudtuk felfedezni. A bogrács pereme élben végződik, és háromszög alakban befelé és kifelé 1–1 cm hosszan, 45 fokban levágott (15. kép 2). A fazekak közül

⁹ TjMLtsz.: 2016.7.531–579. SNR 111: ház betöltése (2016.7.531–556), SNR 112: kerek gödör (2016.7.557–567), SNR 113: kemence (2016.7.568–574), SNR 116: gödör (2016.7.575–579).

16. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 1. 84. objektum (SNR 119); 2. 87. objektum (SNR 113)

Fig. 16. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 1. Feature 84 (SNR 119); 2. Feature 87 (SNR 113)

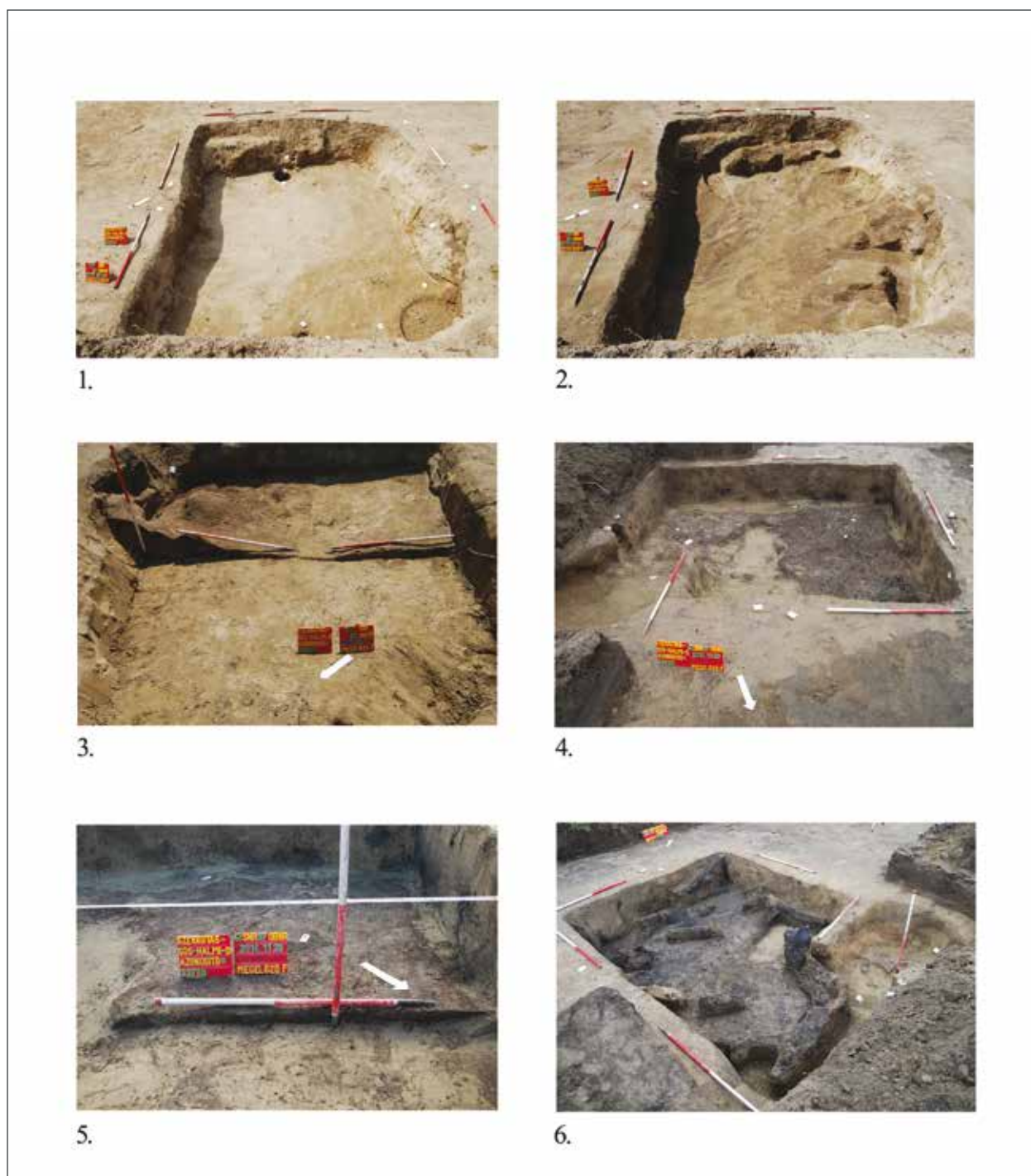
17. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: a 87. objektum

Fig. 17. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: Feautre 87

kiemelnénk egy peremtöredéket, mely szintén vízszintes peremmel kihajló, mint a fentebb elemzett vörös töredék, viszont ennek az edénynek viszonylag hosszú a nyaka, válla erőteljesebben kiugró, festés nyomát nem találjuk rajta (15. kép 3). Végül egy bordásnyakú edény perem és válltöredékét emelnénk ki. Az edény pereme igen hasonlatos a 84. objektumban már ismertetett edény pereméhez, azaz egyetlen bordával tagolt, kihajló,

vízszintes peremsíkkal formált, válla erőteljesen kiugró, díszítetlen. Belső oldalán, ellentétben a másik töredékkal, éles peremél látható, mely horonyként is leírható. Az edény színét és anyagát tekintve illeszkedik a leletanyagban általános, barnásvörös foltosra égett, szemcsés soványítású edények csoportjába.

SNR 116: Az objektum anyagából kiemelhetünk egy igen különleges bogrács perem- és váll-

18. kép. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 1-3: a 84. objektum; 4-6: a 37. objektum

Fig. 18. Székkutas-Sós-halmi-dűlő: 1-3: Feature 84; 4-6: Feature 37

töredéket. Az edény pereme széles, kifelé hosszasan kinyúló P formát mutat, de a P lekerekített része itt hosszú, élesen levágva végződik, akár a T formánál látható módon. Az edény anyaga zsiros tapintású, igen vékony, ujjbenyomkodásokkal alakított, kavicsos soványítású, igen rossz minőségű. A perem alatt sekély borda fut végig, láthatóan nyakat alakítva ki ezzel az edénynek.

Az épületek

A kerámiaanyag értékelése előtt néhány gondolat a feltárt épületekről, házalapokról. A székkutasi település kiváló földrajzi környezetben fekszik, a Kakasszéki ér medréhez viszonylag közel építettek fel házaikat az itt élők, a homokos talajban.

Az ásás során – mint láttuk – hat, földbe mélyített lakóházat, azok részleteit tártuk fel. Ezek közül a 37. objektum tűzvésznek eshetett áldozatul, melynek következtében tetőzete beomlott, nyomait a ház lakógödreinek belsejében több helyen is dokumentáltuk (18. kép 4–6). Ezek az elszenesedett fadarabok elszórtan, másodlagos helyzetben jelentkeztek, de a lakógödör szélén, illetve a sarokban is rögzítettük oszlopok szentült nyomát is. Ezek az oszlopok a lakógödör szélén olyan szerves anyagból készült konstrukciókat rögzíthettek, melynek alapvető funkciója a lakógödör falának védelme lehetett. A homokos, könnyen beomló talaj elleni védekezés egy másik megoldására találtunk példát a 84. objektumban, ahol a – viszonylag mélyen megásott – lakógödör szélét sárral kenték be (18. kép 1–3) védelmi cézzal, mint tapasztaltuk, kevés sikerrel.

A kerámiaanyag általános jellemzése

A telep Árpád-kori kerámiaanyagában alapvetően kétféle edényformát tudunk elkülöníteni, bográcsokat és fazekakat, ugyanakkor palackok, tálak és bordásnyakú edények egy-egy töredékkel képviseltetik magukat; minden edény kézi-korongon formált. A kerámiatípusok elemzésénél a hangsúlyt a bordásnyakú edényekre, illetve a behúzott peremű tál 12–13. századi típusára szeretnénk helyezni, ugyanakkor fontosnak érezzük a 12–13. századi bográcsokon és a fazekakon látható vörös festés/engób kérdéskörére is kitérni. Az anyag egységessége oly mértékű, hogy finomabb kronológiát az objektumok között felállítani nem lehetséges.

Bográcsok

A bográcsok peremtípus alapján két csoportba sorolhatóak. Leggyakoribbak a P peremformát

mutató példányok, melyek felülete többnyire vörösre festett. A bográcsok közös jellemzője az oldalukon/palástjukon látható éles törés, a perem felé szűkülő oldal. A palást rövid vagy közép magas, a perem keskeny, lekerekített, az edény belseje felé lejt. A fülek kiugróak, a lyukak nagy méretűek, egymástól távol helyezkednek el.¹⁰ Másik csoportjukat a csak egyetlen házban talált T formát mutató bográcsok alkotják. Utóbbiak anyaga és készítéstechnikája is eltérő, és nincs rajtuk vörös festés. A bográcsok formája szorosan összefügg a peremtípussal: amíg a P formát mutató bográcsok minden esetben rövid vagy közép magas palásttal és éles has-töréssel készültek, addig az „idegen” T peremformát mutató bográcsokat közepesen hosszú palásttal, és ívelt, gömbölyű hassal alakították ki, peremük széles, vízszintes síkkal formált és a lyukak átmérője kisebb, illetve közelebb vannak egymáshoz.¹¹

Fazekak

A fazekak minden esetben vízszintesen kihajló peremmel készültek, melyek lehetnek sima lekerekített formájúak, de lehetnek szögletesre profiláltak is. Nem általános, és inkább a profilált darabokra jellemző a „fedőhorony” megléte, melyek mélysége eltérő. Az edények nyaka többnyire rövid, válluk kiugró. Az edények anyaga egységes képet mutat, de vannak eltérő anyagból készült edények is, ezek azonban más peremmel és díszítéssel bírnak. A fazekakon többnyire nincs díszítés, néhol ezt talán vörös festéssel helyettesítették. Ha van díszítés, az körömbenyomkodás, mely lehet sűrűbb és ritkább, illetve élesebb rajzolatú is. Egy fazék válltöredéken hullámvonalak láthatók keresztezett rajzolatúval, ennek az edénynek teljesen eltérő az anyaga és peremformája is. A fazekak fenekén van fenékbélyeg, többnyire körben kereszt mintázattal.

12–13. századi bordásnyakú edények

A bordásnyakú edények 12. századi megléte nem példa nélküli a Kárpát-medencében. Elsőként Jankovich B. Dénes hívta fel a figyelmet egy Keszthely-fenekpusztai tölcséres, hornyolt oldalú perem kapcsán arra a tényre, hogy bizonyos peremtípusok nem illeszthetők be a 10–11. századi kerámiaművességbe, azaz nem tekinthetők analógiának a 10–11. századi bordásnyakú edényekhez, még ha a nyak kialakítása hasonlít is.¹²

¹⁰ TAKÁCS 2017, 511–517, 4. ábra.

¹¹ TAKÁCS 2017, 507–509.

¹² JANKOVICH 1991, 186, 192, 9. kép 9.

Takács Miklós – elemezve a Kisalföld 10–14. századi edényművességét – hasonló megállapításokra jutott. A bordásnyakú edényeknek elkülönítette egy 12–13. század fordulóján és a 13. században is tovább élő csoportját, mely markánsan elüt a korai formáktól.¹³ Nikolina Antonić és Rác Tibor Ákos egy közelmúltban megjelent tanulmányban kitért az edénytípus datálási problematikájára. A Koblic 1 lelőhely Turopolje mellett (Horvátország) helyezkedik el, ahol telepfeltárásokat végeztek. Az előkerült bordásnyakú edény automatikus korai keltezését elvetették, és kiegészítve radiokarbon kormeghatározással, az edényt és a teleprészletet a 13–14. századra datálták.¹⁴ Mára el kell vetnünk tehát ezen edénytípusnak az automatikus 10. századi keltezését, melyet az alább felsorolt példákkal is erősíteni szeretnénk.¹⁵

A 12–13. századi bordásnyakú edényekre több telepközlésben találunk analógiát. Elsőként a Kiskundorozsma-Daruhalom-dűlő lelőhelyet említhetjük. Ugyan a közlők leírása szerint az edény egy bordásnyakú palack töredékének tekinthető, és így Kajárpéc-Pokolfa-domb 12–13. századi bordázott nyakú palackjaira hivatkoznak. Az edény méretarányos rajza nem igazodik annak leírásához, és a szemlélőben inkább bordásnyakú edény töredékét sejteti.¹⁶ Bordásnyakú edények töredékei nagyszámban ismertek Kána falu területéről, mely darabok többféle anyagból és formában készültek.¹⁷ Orosháza-Bónum falu hely feltárásakor is kerültek elő bordásnyakú edények töredékei. A falu keltezését a feltárók a 12–13. századra teszik.¹⁸ Egy nagy méretű tárolóedény ismert a BTM gyűjteményében, Budapest 22. kerületéből, 1988-as leletmentésből, melynek korát a feltáró régész lelkörülményei alapján a 14. századra helyezte, amit leltározáskor a 10. századra pontosított.¹⁹ Váralja-Várfő lelőhelyről Miklós Zsuzsa közölt bordásnyakú edénytöredéket 13. századi lelkörnyezetből.²⁰ Miklós Zsuzsa hivatkozott Jankovich B. Dénes Fenék falu feltárásából származó különleges bor-

dásnyakú edény töredékére. Jankovich B. Dénes közölte Endrőd 161. lelőhelyről a települési objektumok közötti szórvány bordásnyakú edény töredékét. A teleprészletet a 12. századra datálta, bár éppen a bordásnyakú edény töredékére utalva felvetette annak korábbra való keltezésének lehetőségét is.²¹

A bordásnyakú edények problematikáját kiválóan szemlélteti a Szarvas-rózsási példány. A lelőhelyről ugyancsak Jankovich B. Dénes közölt többek között egy bordázott nyakú edény perem-, illetve egy szűk nyakú palack nyaktöredékét, mely darabokat, és rajtuk keresztül az ismertett telepanyagot a 10–11. századra keltezte. A bordázott nyakú edény töredéke véleményünk szerint a 12–13. századi edények csoportjába tartozik, míg a hosszú, szűk nyakú palackokat sem lehet egyértelműen a korai időszakra keltezni, hiszen – ha mázas kivitelben csak elvéve is, de – rendre megtalálhatóak az orosházi telep 12–13. századi anyagában is.²² Hasonlóan problematikusnak érezzük a Szer területéről közölt lelethorizont bordás nyakú edényét is, amit Vályi Katalin a 10–11. századra keltezett, és a bolgárokhoz kötött.²³

A hazai telepanyagok mellett meg kell említenünk balkáni párhuzamokat is. Magunk szerbiai múzeumi kutatómunkánk alkalmával láthattunk olyan bordásnyakú edénytöredékeket, melyek hasonlósága a hazai leletanyaggal azonnal feltűnt.²⁴ Megemlíthetjük a barancsi erőd alatti település közölt anyagát, ahol 12–13. századra keltezett bordásnyakú edények voltak.²⁵ Le kell számolni a hazai kutatásnak azzal a sztereotípiával, hogy minden bordásnyakú edénytöredéket, így a hozzá tartozó objektumot vagy teleprészletet, kerámiaanyagot a 10–11. századra kelteznek és ugyanonnan eredeztetnek.

Tál

A tál pereme rövid, enyhén behúzott, vége lekerékített, válla lépcsőzetesen hangsúlyos, teste nyomott félgömb formát mutat, megformálására nem helyeztek különösebb figyelmet. Készítésében alkalmazták a T-peremformájú bográcsok esetében megfigyelt technikát, azaz a belső felületének ujjakkal való eldolgozását.

¹³ TAKÁCS 1996, 156–157, 85. lábjegyzet.

¹⁴ ANTONIĆ–RÁCZ 2017, 267.

¹⁵ TAKÁCS 1997, 14; TAKÁCS 2012, 413–420; WOLF 2013, 759; SZIGETI 2016, 82–84, 7. kép 2–4.

¹⁶ BENEDEK–PÓPITY 2010, 239, 7. kép 7.

¹⁷ Köszönjük Terei György szóbeli közlését.

¹⁸ RÓZSA–TUGYA 2012.

¹⁹ BTM Régészeti Adattár 1593–89, Vadász Éva és Virágh Zsuzsa jelentése: Budapest 22. kerület, Rózsavölgy 875, 11/B. Az edény m.: 30,5 cm, pá.: 12 cm, kora 10. század a leírókarton szerint. Ltsz.: 90.12.1. Nyakát négy vízszintes borda tagolja, melyek közül három laposabb. A vállon köröm benyomkodott díszítéssel, alatta bekarcolt spirálisan lefutó vonaldíszsel.

²⁰ MIKLÓS 1998, 131, 9. kép 5–6.

²¹ JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 335, 349, 4. tábla 3.

²² JANKOVICH 1994; RÓZSA–TUGYA 2012, 25.

²³ VÁLYI 1996, 58.

²⁴ Köszönjük Dragana Spasić-Đurić segítségét, aki a pozsereváci múzeum/Narodnimuzej Požarevac gyűjteményében engedte számunkra Branicevo/Barancs kerámiaanyagának megtekintését.

²⁵ POPOVIĆ–IVANIŠEVIĆ 1988, 3. tábla 6, 16. tábla 14–15, 28. tábla 10–12.

Töredékünk a behúzott peremű tálak csoportjába tartozik. Ezeket az edényeket a szakirodalom előszeretettel kapcsolja a 10–11. századi horizonthoz, miután ilyen korú sírokban is előfordulnak.²⁶ Ugyanakkor Wolf Mária legutóbbi elemzésében megjegyzi, hogy a tálforma a 8–9. századtól adatolható a Kárpát-medencében, és a forma a Balkánon egészen a 12. századig nyomon követhető.²⁷ Véleményünk szerint ugyanaz a helyzet velük kapcsolatban, mint a bordázott nyakú edények esetében is láttuk: a Balkán irányából a 12–13. században esetükben is számolhatunk a forma megjelenésével. Jankovich B. Dénes egy endrődi, 10–11. századi, bordázott, behúzott peremű tál esetében hangsúlyozza annak balkáni kötődését,²⁸ mi is ezt tesszük darabunk kapcsán, hiszen régióink szempontjából a Balkán kapujának számító Barancs/Branicevo régi anyagában, illetve az újabb szakirodalomban is találunk, de már korszakunkra keltezhető kitűnő párhuzamokat.²⁹

A székkutasi darabhoz nagyon hasonló példányok kerültek elő az orosházi 12–13. századi településről; ezek még közöletlenek, bár a településnek – földrajzi adottságainak köszönhetően – balkáni kapcsolatrendszerre részben már ismert.³⁰

A vörös festésről/engóbról

A 12–13. században kerámiaedényeken megjelenő vörös festés első szakirodalmi említése az 1960-as évekre tehető, mikor a kardoskúti leletanyagot Méri István közölte,³¹ továbbá hivatkozik László Gyula máig közöletlen Csongrád-felgyői³² és saját, Visegrád-várkerteki feltárására is.³³ Azóta több tanulmányban, pár sorban említik a szerzők a festett edények jelenlétét a 12–13. századi kerámiaanyagokban. Béres Mária a Nagymágocs-Szendrei-major Hűtőtő területén feltárt teleprészlet közlésekor megjegyzi, hogy telepén valamennyi edény peremének külső és belső oldalán festést vélt felfedezni. A bevonat összefüggő lehetett a külső oldalon, és szerinte a 12–13. század fordulóján terjedhetett el e szokás, mely a 12. század végén egészen általános lehetett.³⁴

Szintén Béres Mária nevéhez köthető Szegvár-Kontrapart, a korabeli Sáp falu feltárása. 1998-ban megjelent német nyelvű tanulmányában elemzi a kerámiaanyagot, és kiemeli egy fényezett felületű, talán festett csoportot, melyet a 10. századra keltez, és párhuzamba állít a Pusztaszer hasonló kerámiaanyagával.³⁵ A leletanyagot, a Szarvas-rózsási korai csoportba sorolja, és bolgár népcsoport jelenlétéhez köti.³⁶ A régész nő engedélyével megtekinthettük a leletanyagot, és meglepetésünkre egy terepbejárás anyagában a falu területéről polírozott felületű 12. századi palacktöredékeket találtunk, illetve a keltezt megerősítve a fényes, finomszemcsés anyagot, melyen festés nyoma is felsejlik, valóban korainak gondoljuk. Viszont a leletanyagban a 12. századra a tárgyalt korszak vörös festett bográcsai szép számmal mutatkoztak, így a telep több korszakos keltezésével egyet tudunk érteni.³⁷ 2000-ben jelent meg Paszternák István tanulmánya Szentes-Szentilona-domb lelőhely ismertetésével. A szerző megemlíti, hogy a bográcsok külső oldalán festést talált, melynek szerinte esztétikai szerepe lehetett vagy fokozta az edények vízmegtartó képességét.³⁸ Makóról (Igási út) közölt lelőhelyet Gulyás Gyöngyi egy 2012-es tanulmányában. A festést 11–12. századra datálta, de úgy gondolja, a szokás a 13. századra is átnyúlik.³⁹ Gallina Zsolt, Gulyás Gyöngyi és Molnár István szerzőtársak késő Árpád-kori településrészletet közölnek Kiskunfélegyháza határából 2014-ben. Őt töredéken láttak festésnyomokat, melynek Paszternákhoz hasonlóan esztétikai és vízáteresztő képességet javító hatást tulajdonítottak.⁴⁰ Gallina Zsolt és Gulyás Gyöngyi 2017-ben megjelent tanulmányukban Csanádpalota településrészlet elemzésekor említést tesznek a bográcsok peremének vörös festéséről.⁴¹ Külön kiemelnénk egy Endrőd melletti telepfeltárások publikációját, ahol a szerző festett edényeket említ. Ismerteti Takács Miklós elemzését, aki a vörös festést egyfajta engóbnak tartotta, melyet egy rongydarabbal vihettek fel az edény felületére.⁴² Nem tisztázott, hogy ennek a vízmegtartás fokozására, vagy díszítést szolgálva volt-e szükség.⁴³ Az endrődi telepén szám szerint 24 db

²⁶ WOLF 2006, 50–51; WOLF 2013, 758, 10–11. kép; WOLF 2014, 628, 655, 3. kép 2; SZIGETI 2016, 77, 3. kép 4.

²⁷ WOLF 2019, 38–39.

²⁸ JANKOVICH 2011, 125–126.

²⁹ POPOVIĆ-IVANIŠEVIĆ 1988, 17. tábla 11; DUGONJIC 2017, 300–302, 4. tábla 2–3.

³⁰ LANGÓ-RÓZSA 2012.

³¹ MÉRI 1964, 46.

³² Köszönjük Király Editnek, hogy az anyagot személyesen tanulmányozhattuk.

³³ MÉRI 1964, 46, 146–147. lábjegyzetek.

³⁴ BÉRES 1989, 67.

³⁵ VÁLYI 1996, 58.

³⁶ JANKOVICH 1994, 410; BÉRES 1998, 174–175. Abb. 4.

³⁷ Köszönjük Béres Máriának, hogy a részben közöletlen leletanyagot megtekinthettük.

³⁸ PASZTERNÁK 2000, 408, 413.

³⁹ GULYÁS 2012, 58.

⁴⁰ GALLINA-GULYÁS-MOLNÁR 2014, 317–318.

⁴¹ GALLINA-GULYÁS 2017, 757–758.

⁴² TAKÁCS 1986, 83.

⁴³ JANKOVICH-SZATMÁRI 2013, 383–384, 127. lábjegyzet.

töredéket említ Jankovich, melyből 22 db egy olyan házban került elő, melyben polírozott palackok töredékei is voltak, az objektumot a 12. század közepére keltezte. Megjegyzi, hogy a polírozott edényeket import kerámiának tartja.⁴⁴ Végül ismét Takács Miklós nevét kell megemléstünk, aki legutóbb a két alföldi regionális bogrács-csoport tárgyalásakor megemlíti, hogy a bográcsok külső felületén agyagmáz (engób, slip) látható.⁴⁵

A több, elszórt említés ellenére azonban átfogó tanulmány és kutatás nem irányult még a vörös festett 12. századi kerámiák problematikájára.⁴⁶ Összefoglalóan a vörös festésről jelenleg annyit tudunk, hogy a 12. században a Közép-Tisza vidékén tömegesen elterjed, a 12. század végén már általánosnak mondható, mind a fazekakon, mind a bográcsokon, különösen azok peremén és külső oldalán. A 13. században fokozatosan eltűnik, illetve tovább élését talán a fehér kerámiakon, a palackokon majd a kancsókon sejtjük.

A kerámiaanyag elemzésekor a 12–13. században történt technológiaváltás elemeire, azok közül is néhányak a taglalására szeretnénk volna helyezni a hangsúlyt, ehhez kívántunk újabb adalékkal szolgálni. Ezek a változások tetten érhetők új edényformák megjelenésében (új bogrács típusok, polírozott felületű folyadéktároló edények), az újonnan felbukkanó felületkezelésekben (polírozás, festés), és az anyagminőség megváltozásán (narancssárga színű és fehér kerámia). A cikk terjedelmét túlfeszítené ennek a gondolatmenetnek a tágabb kifejtése, így csak röviden arra a tényre szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy valamikor a 12. század folyamán a telepek anyagában egyszerre jelenik meg a vörös festés/engób alkalmazása, a polírozott felületkezelés, új, eddig a korszakban nem látott edényformákkal együtt,⁴⁷ illetve újra felbukkan a bordásnyakú és behúzott peremű tál. A változás ezzel nem áll meg, és mindezen folyamat eredményeképpen megjelenik majd a 12. század végén a fehér kerámia, mely jelenség taglalása ilyen leletanyag hiányában a tanulmány részét nem képezte, és tágabb kifejtése önálló munkaként már készülóban van. Véleményünk szerint ennek hátterében a 12. században egy balkáni irányú beköltözés valószínűsíthető.

Összefoglalás

A mai Székkutas nyugati szélén található régészeti lelőhelyről csak nagyon kevéssel tudunk többet, mint azokról a régészeti nyilvántartásba vett telepekről, melyekről csupán – tudományos szóhasználattal élve – feltételezett kiterjedésű poligon áll rendelkezésünkre. Magáról a település pontos méretéről, annak szerkezetéről legfeljebb találgatásokba bocsátkozhatunk, miként a feltárt egykori objektumokat is csak nagy vonalakban tudjuk korszakolni még akkor is, ha az egyik – itt bemutatott – földbe mélyített házban viszonylag jól keltezhető lelet, II. Béla királyhoz köthető anonim veret került elő, és ha a jelen állapot szerint a régió kutatottsága átlagon felülnek is mondható.

Az itt folytatott feltárás eredményeinek közreadását mégsem tartjuk hiábavalónak, miután adalékkal szolgálhatunk a vörös festett 12. századi kerámiák kutatásához, kronológiájának pontosításához, illetve két edénytípus elemzésével tághatjuk e típusokról alkotott ismereteinket, datálásukat erősítve, a párhuzamokra kitekintve.

A telep keltezéséhez és a mikrorégió telepeinek elemzéséhez kikerülhetetlennek tartottuk a már Orosháza-Bónum faluhelyen is tapasztalt „sertécsont nélkülség” elemzését. Ennek okait még nem láthatjuk tisztán, de a párhuzamok felgyűjtésével a jelenség datálása talán pontosítható. Kérdés azonban, hogy a sertécsont hiányából, azaz a hasonló (?) étkezési szokásból lehet-e messzemenő következtetéseket levonni? Kérdés ugyanakkor az is, hogy mekkora datáló értéket tulajdoníthatunk annak az anonim veretnek, melyet II. Béla királyhoz szokás kapcsolni? Vajon a 84. házban található pénzérme mennyivel a készítés időpontja után kerülhetett az objektum betöltésébe? A kérdések sorozata újabb kérdéseket eredményez, hiszen az említett pénzérmével együtt többek között egy vízszintesen vágott, bordázott peremű fazék peremtöredéke is napvilágra került, melynek datálása körül kialakult polémia feltétlenül további elemzést kíván. A hasonló peremű edények, illetve a behúzott peremű tálak megtalálhatóak a Balkánon is. Mi magunk is azon kutatók sorába tartozunk, akik szerint a magyarországi bordázott nyakú edényeket nem lehet minden esetben 10–11. századnak besorolni, azoknak bizonyítottan van a Kárpát-medencében egy 12–13. századtól induló horizontja is.

⁴⁴ JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 233.

⁴⁵ TAKÁCS 2017, 513.

⁴⁶ Kaszaper (Pereg, Végegyháza) 12–13. századi településrészel közlésekor alapos kutatástörténeti áttekintéssel: LICHTENSTEIN–RÓZSA–SZIGETI M. A.

⁴⁷ PAPP–SZIGETI–HORVÁTH 2017, 192–197; SZIGETI–RÓZSA M. A.; SZIGETI M. A.

IRODALOM

ANTONIC, NIKOLINA-RÁCZ, TIBOR ÁKOS

- 2017 Selected Medieval Finds from the site Kobilić 1 in Turopolje (Odabrani srednjovjekovni nalazi s lokaliteta Kobilić 1u Turopolju). In: Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheološki izvora (Mediaeval Settlements in the Light of Archaeological Sources), Zbornik Instituta za Arheologiju/Serta Instituti Archaeologici Knjiga 6. Zagreb, 255–275.

BENEDEK ANDRÁS-PÓPITY DÁNIEL

- 2010 Árpád-kori teleprészlet Kiskundorozsma-Daruhalom dűlőben (Siedlungsfragment der Arpadenzeit in Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica (Szeged) 2, 231–260.

BÉRES MÁRIA

- 1989 Beszámoló a Nagymágocs–Szendrei-major-Hűtőtő területén végzett leletmentésről (Bericht über die Ausgrabung auf dem Gebiet von Nagymágocs, Szendrei-Meierhof, Hűtőtő). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged) 59–73.
- 1998 Regionale Beziehungen der Dorfsiedlungen Südostungarns im 10. bis 13. Jahrhundert. In: Fridrich, J. et al. (eds): Ruralia 2. Památky archeologické – Supplementum 11, Praha. 172–180.

DUGONJIC, ANITA

- 2017 Medieval Settlement at the site Franjevac near Đakovo (Srednjovjekovno naselje na položaju Franjevac kod Đakova). In: Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheološki izvora (Mediaeval Settlements in the Light of Archaeological Sources), Zbornik Instituta za Arheologiju/Serta Instituti Archaeologici Knjiga 6. Zagreb, 293–336.

GALLINA ZSOLT-GULYÁS GYÖNGYI

- 2017 „Láttam a végtelen sok kunt és tatárt...” – A tatárjárás emlékei Csanádpalotáról (‘I saw the infinite number of Cumans and Tartars...’ – Relics of the Mongol invasion from Csanádpalota). In: Balogh, Cs.–Major, B. (szerk.): Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 3.2. Budapest–Esztergom, 755–776.

GALLINA ZSOLT-GULYÁS GYÖNGYI-MOLNÁR ISTVÁN

- 2014 Késő Árpád-kori településrészlet Kiskunfélegyháza határából. Archaeologia Cumania (Kecskemét) 3, 273–397.

GULYÁS GYÖNGYI

- 2012 Árpád-kori településrészlet Makó, Igási út lelőhelyen (M43-as autópút 23. lelőhely) (Portion of an Árpád-era settlement in Igási street site, Makó (Motorway M43, site 23). Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba) 36, 17–86.

JANKOVICH B. DÉNES

- 1991 Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978 (Ausgrabungen auf dem Gebiet des arpadenzeitlichen Dorfes Fenék 1976–1978). Zalai Múzeum (Zalaegerszeg) 3, 185–211.
- 1994 Szondázó ásatás Szarvas-Rózsáson (Test excavations at Szarvas-Rózsás). In: Lőrinczy G. (szerk.): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 405–419.
- 2011 Archaeological Investigations at Endrőd (Site No. END0170). Settlement details from the Avar Period and the Árpád Period. In: Vaday, A.–Jankovich, B. D.–Kovács, L. (eds): Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992. Varia Archaeologica Hungarica (Budapest) 25, 73–157.

JANKOVICH B. DÉNES-SZATMÁRI IMRE

- 2013 Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén. Varia Archaeologica Hungarica (Budapest) 28.

LANGÓ PÉTER-RÓZSA ZOLTÁN

- 2012 Az Árpád-kori Orosháza kapcsolatrendszere. Az alsó íven négysoros gyöngydróttal és három gyöngykoszorúval díszített függők. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából (Orosháza) 7, 40–47.

LICHTENSTEIN, LÁSZLÓ-RÓZSA, ZOLTÁN-SZIGETI, JUDIT

- M. A. Chronological observations of the appearance of red slip coating on Árpáadian Period cauldron fragments in the light of the excavations at Végegyháza Zsibrik-domb site. Megjelenés alatt.

MÉRI ISTVÁN

- 1964 Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti Füzetek Ser. II. (Budapest) 12.

MIKLÓS ZSUZSA

- 1998 Váralja-Várfő XIII. századi vára (Váralja-Várfő – ein Burg aus dem XIII-ten Jahrhunderts). A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd) 20, 127–156.

PAPP ADRIENN-SZIGETI JUDIT-HORVÁTH VIKTÓRIA

- 2017 Három korszak – három lelet. Három kiemelkedő tárgy a budavári karmelita kolostor feltárásából (Three period – three artifacts. Three extraordinary artifacts from the excavation of the Carmelite monastery in Buda castle). Budapest Régiségei (Budapest) 50, 189–221.

PASZTERNÁK ISTVÁN

- 2000 Árpád-kori falu és temető Szentes-Szentilona-dombon (Ein arpadenzeitliches Dorf und sein Gräberfeld in Szentes, Szentilona-Hügel). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged) 6, 403–428.

POPOVIĆ, MARKO–IVANIŠEVIĆ, VUJADIN

- 1988 Grad Braničevo u srednjem veku (Branicevo, cité médiévale). Starinar (Belgrád) 39, 125–179.

RÓZSA ZOLTÁN–TUGYA BEÁTA

- 2012 Kik voltak az első Orosháza lakói? Problémafelvetés egy kutatás kezdetén. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából (Orosháza) 6, 17–31.

SZIGETI JUDIT

- 2016 Különleges formájú kerámiaedények Halimba-Cseres 10–12. századi temetőjében (Tálak, bordás, hengeres nyakú/váza alakú edények és palackok) (Unique Ceramic Earthenwares in the 10th–12th Century Cemetery of Halimba-Cseres). Opuscula Hungarica (Budapest) 9, 75–88.

- M. A. Egy késő Árpád-kori kerámiaanyag a Budai várból (Karmelita épületegyüttes. Budai vár). Megjelenés alatt.

SZIGETI JUDIT–RÓZSA ZOLTÁN

- M. A. Fényezett felületű (polírozott) 12–13. századi Árpád-kori kerámiák. Megjelenés alatt.

TAKÁCS MIKLÓS

- 1986 Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. Varia Archaeologica Hungarica (Budapest) 1.

- 1996 Formschatz und Chronologie der Tongefäße des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. Acta Archaeologica Hungariae (Budapest) 48, 135–195.

- 1997 A honfoglalás kori edénművesség. In: Kovács L.–Paládi-Kovács A. (szerk.): Honfoglalás és néprajz. Budapest, 205–223.

- 2012 A Kárpát-medence 10–11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – másodszor (Über die kartografischen Aspekten der Keramikfunde des 10–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken – zum zweiten mal). In: Liska A.–Szatmári I. (szerk.): Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Tempora Obscura 3. Békéscsaba, 405–500.

- 2017 Az Árpád-kori gömbölyű aljú cserépbográcsok két nagyalföldi regionális csoportjáról (Two regional groupings of Arpadian-era earthenware cauldrons). In: Benkő E.–Kovács Gy.–Orosz K. (szerk.): Mesterségek és műhelyek a középkori és koraiújkor Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Budapest, 507–523.

VÁLYI KATALIN

- 1996 Bolgár és későavar elemek a pusztaszeri település kerámiájában. In: Pálfi Gy.–Farkas L. Gy.–Molnár E. (szerk.): Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem. Szeged, 43–58.

WOLF MÁRIA

- 2006 Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez (Data on pottery workmanship of Hungarians in the 10th century). In: Holló Sz. A.–Szulovszky J. (szerk.): Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest–Veszprém, 47–58.

- 2013 Kerámiavizsgálatok eredményeinek felhasználása 10–13. századi településeink kutatásában I. (Borsod) (Die Nutzung der Ergebnisse von Keramikanalysen in der Forschung der Siedlungen des 10.–13. Jahrhunderts I.) (Borsod). In: Révész L.–Wolf M. (szerk.): A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged, 755–797.

- 2014 Gorzsai Homo Ludens. Malomjáték egy Árpád-kori házban. In: Anders A.–Balogh Cs.–Türk A. (szerk.): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Budapest, 627–636.

- 2019 A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk kutatása. In: Révész L. (szerk.): Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 6. Budapest–Miskolc–Szeged.

**NEW ARCHAEOLOGICAL DATA ON THE POTTERY OF THE ÁRPÁDIAN AGE:
SZÉKKUTAS, SÓS-HALMI-DŰLŐ**

JUDIT SZIGETI-VIKTOR CSÁNYI-ZOLTÁN RÓZSA

In 2014, the Tornyai János Museum (Hódmezővásárhely) conducted a test excavation at the archaeological site of Székkutas, Sós-halmi-dűlő (County Csongrád), followed by a salvage excavation in the same year and in 2015, necessitated by the reconstruction work on Road 47. Prior to the excavation, the site had been known only from field surveys. During the archaeological investigation, several features of the Roman and medieval period were uncovered.

Humus was removed from an area totalling 4480 m² and 121 archaeological features (87 settlement features) were excavated, of which 34 can be dated to the Árpáadian Age. Six of these were sunken-floor houses, 14 were ditches and 14 were pits. In this paper, we focus on the Árpáadian Age ceramic finds found in the sunken-floor houses; the material recovered from the ditches and pits as well as the settlement structure will be covered as part of future research.

Although the excavation only affected a small area, the finds from the features were highly interesting. Since the ceramic finds have a largely similar appearance, it was a stroke of archaeological luck to find a coin issued by King Béla II (1131–1141), which dates the mentioned settlement features to the mid-12th-century. The pits and the houses yielded vessels with ribbed neck and the fragment of a bowl with indrawn rim, which are generally dated to the 10th–11th centuries by Hungarian scholarship; however, there is a growing number of researchers who prefer a date in the 12th–13th centuries for these vessels. This period saw major changes in pottery production in the wake of the introduction of new technical methods.

In our opinion, this process was triggered by the political and economic events of the 12th century. The finds attested to strong cultural interactions, particularly in the case of the Hungarian presence of the red-slipped vessels.